

ҲАБИБ ҲАРИМОВ

ЎУТЛУҒ
БАШАРОВ

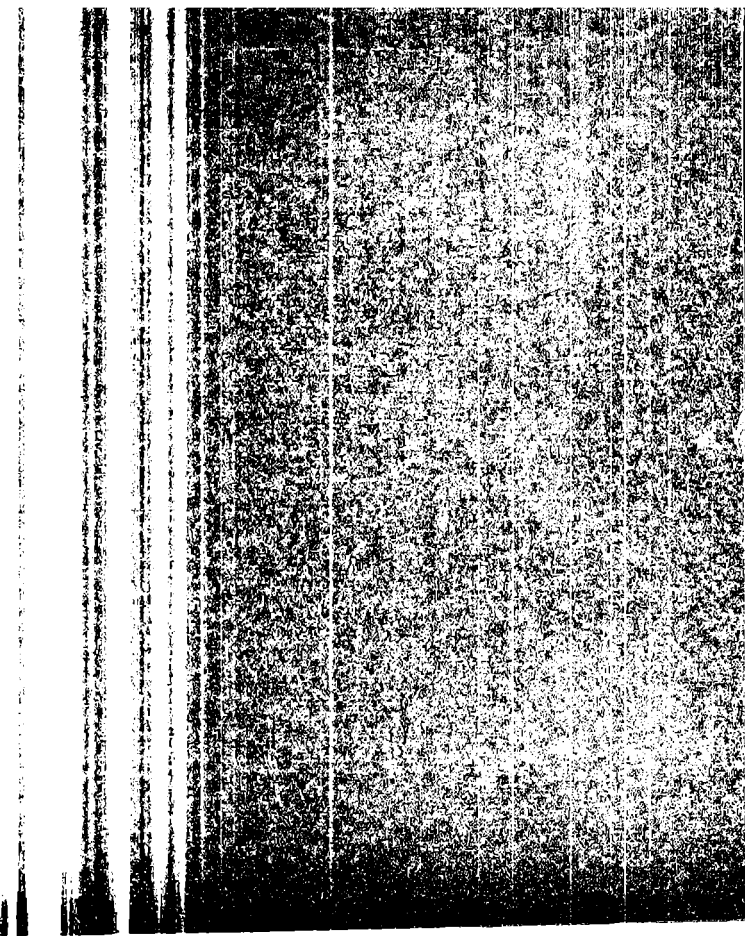
Ўзбекистон ССРда хизмат кўрсатган санъат арбоби
Ўутлуғ Башаров салкам ярим асрлик ҳаёт нечирди.
Эндиликда истеъдодли мўйқалам соҳибининг номи на фа-
қат Иттифоқимиз, чет эл томошабинларига ҳам маълум.
Китобхонлар диққатига ҳавола қилинаётган мазкур ри-
солада ёш санъатшунос Ҳабиб Ҳаримов рассомнинг
баракали ижодини атрофлича очиб беришга ҳаранат
қилган.

Бунёдкор халқига сидқидилдан хизмат қилишга бел боғлаган ҳар бир қилқалам эгаси ижоднинг юқори поғоналарига осонликча нўтарилмайди. У мазмундор ҳаёти-миэни санъаткор нўзи билан кузатиб, ўргангач, ижод-хонасида кунни тунга, тунни кунга улаб машқ қилади. Асари элга манзур бўлса, илҳоми жўш уриб, келгуси мавзуларга унналади. Ҳа, нўриб турганимиздек, тасвир устаси Қутлуғ Башаров ҳам яратиш шукуҳи билан ёниб келяпти.

ХАБИБ КАРИМОВ

ҚУТЛУҒ
БАШАРОВ

7c
K.25
ҲАБИБ КАРИМОВ

ЎУТЛУҒ
БАШАРОВ

Ўзбекистон ССРда хизмат
кўрсатган санъат арбоби
ва Ўзбекистон
Ленин комсомоли лауреати
Ўутлуғ Башаровнинг ижоди
ҳақида монографик очерк

261296

Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
Тошкент—1975

40 (12)

Маэкур рисолани нашрга тайёрлашда муҳаррир ХАЙ-
РУЛЛА ЭРГАШЕВ, бадий муҳаррир ИВАН КИРИАКИДИ,
рассом КОНСТАНТИН ВОРОБЬЁВ, техник муҳаррир ВА-
ЛЕНТИНА БАРСУКОВА қатнашдилар.

© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975.

Фарзандинг ўнта бўлса ўрни, қирқта бўлса қили-
ги бўлакча, дейишади ота-боболаримиз. Ҳозирги ўз-
бек совет сураткашлик санъатига нигоҳ ташласак, бу
қунт ва истеъдодталаб соҳада ўнлаб қилқалам соҳиб-
ларининг яратувчилиқ шуқуҳи билан мўйқалам теб-
таётганлигининг шоҳиди бўламиз. Уларнинг ҳар бири
ўзига хос услуб, салоҳият даражасида асарлар яратиб
келмоқдалар.

Ўзбек графика санъати, энг аввало, қудратли Вата-
нимизда рўй бераётган ижтимоий-сиёсий воқеаларга
ҳозиржавоб бўлишга интиляпти. Тасвир усталари
КПСС XXIV съездининг коммунистик жамият барпо
етиш борасидаги кўрсатмалари асосида ўз бунёдкор-
лик меҳнати билан коммунизм моддий-техника базаси-
ни яратаётган меҳнат аҳлини коммунистик руҳда тар-
биялашда муносиб ҳисса қўшмоқдалар. Зотан, ком-
мунистик партия санъат арбобларининг ягона оила-
ни ташкил қилган биродар халқларимизнинг фаровон
ҳаёти тўлақонли фойдаланган реалистик асарларни
кўплаб яратишга даъват қилмоқда. Ана шу даъватни
амалга оширишда сидқидилдан ижодий тер тўкиб ке-
лаётганлардан бири Қутлуғ Башаровдир. Унинг қатъ-
манзур ва мақбул дастгоҳли расмлари, китобий безак-
лари ўзбек совет тасвирий санъатида фахрли ўринни
эгаллаб келяпти.

Қ. Башаровнинг ижоди камол топган йиллардаги
асарлари билан танишар эканмиз, уларда образли-
лигининг кучли ва таъсирчан бадний сайқал топганли-
ги, новаторликка интилиш ҳамда атоқли совет графика
усталари кашфиётидан ижодий фойдаланишга
мойиллик мавжудлигини сезамиз.

Иккинчи муҳим жараён — миллий маданият анъана-
лари асослари ва ҳозирги замон совет сураткашлиги
тажрибаларини ўзлаштириш шу кунги ўзбек графика-
сининг ўзига хос услубий жараёнини ташкил этади.
Ҳозирги замон ўзбек графика санъатининг тараққиё-
тида, бу соҳани ривожлантиришда ўзбек санъаткорла-
ри билан бир қаторда рус, украин, белорус, грузин,
латиш, татар, озарбайжон ва бошқа миллат тасвир
усталари ҳам муносиб ҳисса қўшиб келишмоқда. Бу
фактор ўзбек тасвирий санъатининг интернационал-
лигига, ўз миллий қобилигига ўрналиб қолмай, кенгроқ

қулоч ёйишга омил бўлмоқда. Бу борада Қутлуғ Башаровнинг ҳиссаси ҳам каттадир.

Ўзбек совет тасвирий санъатининг учинчи бўғинига мансуб rassom Қутлуғ Башаров ижод йўлини бошлаганидан бери талайгина ёрқин график лавҳалар яратиб, жамоатчиликнинг эътиборини қозонди. Санъаткор бундай ижодий ютуқларга замондошларимизнинг ёрқин образларини, меҳнаткаш халқларнинг улугвор марралар сари дадил интилишини, доҳий В. И. Ленин асос солган Коммунистик партиянинг ташкилотчилик ва авангардлик ролини очиб беришни, революцион курашларнинг романтикасини, Улуғ Ватан урушининг қаҳрамонликлари, тинч қурилиш йилларидаги буюк режаларнинг бунёдкорлик билан амалга ошишини, ҳаётимиз гўзаллигини халқчил позицияда туриб, ҳаққоний тасвирлаши туфайли эришди.

Социалистик реализм методини ўз ичидига дастуриламал қилиб олган кўп миллатли, интернационал Совет Социалистик Республикалари Иттифоқининг тасвирий санъати ҳам мислсиз одимлар билан юксалиб бормоқда. Умумсовет rassomчилигининг олтин фондида абадий сақланиб қоладиган полотнолар кўплаб яратилмоқда. А. Пластов, С. Коненков, М. Сарьян, И. Грабарь, С. Герасимов, В. Мухина, И. Кончаловский, П. Корин, А. Дейнека, В. Фаворский, П. Бенков каби ижодда ҳаёт мактабини ўтаган, атоқли устозлар таълимини олган ва олаётган умид ниҳолларининг бу машаққатталаб ва завқли соҳага дадил кириб келиб, манзур асарлар яратаётганликларни ғоят қувонардир.

— СССР яшаб келаётган ярим аср мобайнида бизда ўзининг руҳи ва принциплар мазмунини жиҳатидан яхлит Совет социалистик маданияти вужудга келди ва равнақ топди. Бу маданият ватанимиздаги халқлардан ҳар бирининг маданияти ва турмушидаги энг қимматли фазилатлар ва анъаналарни ўзига сингдириб олган. Айни вақтда совет миллий маданиятларининг ҳар бири ўз чашмаларидангина баҳра олиб қолмай, шу билан бирга бошқа қардош халқларнинг маънавий бойлигидан ҳам баҳраманд бўлмоқда, ўз навбатида уларга ҳам баракали таъсир ўтказиб, уларни бойитмоқда,— деб таъкидлайди КПСС Марказий Комитетининг Бош секретари Л. И. Брежнев «Совет Социалистик

Республикалари Иттифоқининг 50 йиллиги тўғрисида» қилган докладида. Совет ҳокимияти йилларида шаклланган ва камол топган ўзбек совет миллий тасвирий санъати ҳам умумсовет тасвирий санъатининг ажралмас таркибий қисми сифатида тараққий этиб, унинг бойлишига ҳам муносиб ҳисса қўшмоқда.

Унинг юқорида таъкидланган мавзуларга бағишланган дастгоҳли ҳамда китоб графикасига оид асарлари аҳамиятли, расмийга кириб қолган ёки конъюктур асарлар эмас, ҳақиқатан воқелигимизга ҳамоҳанг, юксак профессионал маҳорат билан яратилган асарлардир. У ижодида бадиий ҳақиқатни ишонарли, жонли талқин этиб келмоқда. Бу эса ижодкор асарлари қимматини янада оширмоқда. Қ. Башаров меҳр қўрини берган дастгоҳли расмларининг яна бир ажойиб фазилати шундаки, уларда инсон, унинг меҳнати ва кураши, орзу-умидлари, эзгу ниятлари нафис ҳамда эҳтирос билан тасвирланади.

Ўз ижодий қиёфасига, образлилик кўламига эришган рассом Қутлуг Башаров ижодида жаҳон пролетариатининг доҳийси В. И. Ленинга бағишланган асарлари салмоқли ўрин тутиб келаётганлиги бонидан дастлаб шу хусусда фикр юритишни жонз топдик.

Бадний образ типиклик ва конкретлиликнинг диалектик бирлиги сифатида майдонга келади, ҳаётни алоҳида бир усулда умумлаштиришнинг, унинг моҳияти ва мазмунини очишнинг натижасидир.

Бадний образнинг яна бир муҳим хусусияти шуки, уш санъаткор истеъдодининг ижодий фантазиясисиз яратиб бўлмайди. Ижодкорнинг фантазияси ҳаётни билишга, унинг ички моҳият-мантиқини, қонуниятларини пухта ўрганишга асосланади. Реалистик санъатда, жумладан, социалистик реализм санъатида марказий фигура борки, у ҳар тарафлама, яққол очиб берилиши зарур. Негаки, ҳар бир тарихий жараён замирида у ёки бу инсон шахсияти ётади. Инсон шахси эса тарихий процесснинг фаол иштирокчисидир.

Шундай образлар борки, улар барча замонлардаги барча халқларнинг санъаткорлари қаламга олганида ҳам ниҳоясига етмайди. Мазкур образлар талқинига янгидан жазм қилган ҳар бир ижодкор бу образларнинг ўзидан аввалги қилқалам соҳибларидан пинҳон бўлиб қолган янги қирраларини топиши, бу образлар талқинига ўзига хос бирор жило киритиши мумкин. Бунга сабаб шуки, мангу навқирон образга айланган ўша инсоннинг ҳаёти, фаолияти, ғоялари ҳамма замонларда яшайдиган ҳамма халқлар учун катта аҳамиятга эга бўлиб қолади. Ҳар бир янги авлод бу образнинг абадий барҳаёт ғояларидан ўз даври, ўз халқи учун зарур хулосалар чиқариб, илгарп бораверади.

Баднийат мулкнинг ноёб гавҳари бўлган В. И. Ленин образи ана шундай образлардандир. Ленин ўзи яшаган даврнинг энг буюк революцион ўзгаришларига раҳнамолик қилди. У мислсиз доҳиёна башорат қилиб, инсониятга бахт ва ҳаққоният йўлини кўрсатиб берди. В. И. Ленин геннал даҳолигидан ташқари, улкан қалб соҳиби, пролетариатнинг беҳад куч-қуввати, муқаррар ғалабасига ишонган буюк оптимист эди.

Ленин тузган Коммунистик партиянинг ҳаётбахш фаолиятдан илҳомланган ижод аҳли Октябрдан ил-

гарнёқ доҳий образини яратишга киришганлиги айниқ-са эътиборга сазовордир. Жаҳон тасвирий санъатида Ленинномага қўл урган қалдирғочлардан бири рассом А. Магарамдир. Шундан бери қанчадан-қанча тасвир усталари бу шарафли, айни чоқда, масъулиятли мавзуда манзур асарлар яратдилар. Биз Н. Альтман, Л. Пастернак, Н. Андреев, И. Бродский, И. Герасимов, В. Серов, Н. Жуков, И. Грабарь, С. Меркуров, А. Манизер, П. Васильев, С. Герасимов, А. Налбандян, Б. Пророков, Д. Бисти каби ўнлаб қилқаламларнинг живопись, ҳайкалтарошлик ва графика жанрида улуғ доҳий В. И. Ленин образини реалистик яратиб, шуҳрат қозонганликларининг гувоҳимиз. Бу санъаткорларнинг манзур асарлари мамлакатимиздаги ва чет эллардаги тасвир усталарининг янги-янги асарлар яратишларига илҳом берди. Кўпгина рассомлар улар ижодидан таълим олшди.

Ўзбекистоннинг соҳиби муқоламлари ҳам ҳамиша андура, ҳамма вақт масъулиятли Ленинномага қўл жон билан қўл урдилар ва бу борада сезиларли ижодий ютуқларга эришдилар. Ўзбек тасвирий санъатининг намояндлари дастлабки пайтларда доҳийнинг жўшқин ҳаёти ва революцион фаолияти ҳақида ҳикой қилувчи бадинию наслотларини ўзлари мустақил яратишга ботинмай, атоқли совет рассомларининг шу мавзудаги асарларидан пухсалар кўчирдилар, шу жараёнда меҳр билан самарали ижодий изландилар. Завод ва фабрика, колхоз ва совхоз маъмурияти, жамоат ташкилотларининг буюртмасига биноан тайёр асарлардан пухса кўчириб бериш кўпгина тасвир усталари истеъдодининг сайқалланишида муҳим босқич бўлди. Ўзбек миллий рассомчилик санъатининг тўнгич вакилларидан Ўрол Тапсиқбоев, Искандар Икромов, Баҳром Ҳамдамий, Уста Мўмин (Ю. Николаев) ва бошқалар шу жараёнини ўташди.

Ўзбек совет тасвирий санъати тарихида Владимир Ильич Ленин ҳақида мустақил равишда асар яратган рассом Александр Волковдир. У «В. И. Ленин портрети»да доҳий образини устоз санъаткорларнинг асарларидан ижодий ўргангани ҳолда мустақил яратди. Лекин портрет талқини жиҳатидан юксак талаб даражасида бўлмади.

Серқуёш днёримизда башарият даҳоси В. И. Лениннинг абадул-абад плҳомбахш образини яратишга иштиёқ буюқ инқилоб кезларида, айниқса, революциядан кейинги йилларда кучайиб кетди.

Шу ўринда кичик бир воқеани эслатиб ўтиш жонзидир. Хивалик меҳнаткашлар ўз қадрдон шаҳарларида 1924 йили Владимир Ильич Ленин ҳайкалинини ўрнатишга қарор қилишади ва бу ҳақда Москвага мактуб йўллашади. Хива меҳнаткашларининг бу эзгу истаклари қондирилади. Атоқли совет ҳайқалтароши Меркуров бу нақзни бажаради. В. И. Лениннинг бюст ҳайкали дарё ва қум барханлари оша Хивага келтирилади. Бу ёдгорлик республикаимизда меҳнаткашларнинг буюк доҳийси Ленин хотирасига ўрнатилган қалдирғоч ҳайкалдир. Бу тарихий ёдгорлик ҳозирги кунда меҳр билан авайлаб сақланмоқда.

Мамлакатимизнинг етук санъаткорлари қатори республикаимизнинг тасвир усталари ҳам ўз асарларида улуг доҳий образини яратишда фидокорлик кўрсатиб келишди ва кўрсатишмоқда. Тасвирий санъат мухлислари ижодкорлардан Александр Волков, Лутфулла Абдуллаев, Алексей Иванов, Владимир Қайдалов, Раҳим Аҳмедов, Насмат Қўзибоев, Қутлуг. Башаров ва бошқаларининг ўзбек тасвирий санъатида яратилган Лениннома асарлари билан фахрланиб танишмоқдалар.

Улуг Ватан урушидан кейинги йилларда, айниқса, бу борада Ўзбекистон халқ рассомларидан Лутфулла Абдуллаев ва Владимир Қайдаловлар катта ижодий изланишлар қилди. Уларнинг шу олижаноб мавзуга бағишланган график расмлари рассомларнинг республика кўргазмаларида кенг намоиш этилди.

Неча йилдирки, Л. Абдуллаев «Ленин ва Ўзбекистон» туркумида график расмлар ишлаб келмоқда. «В. И. Ленин Мирзачўл харитаси ёнида», «В. И. Ленинга совга», «В. И. Лениннинг Ўрта Осиё хотин-қизлари билан учрашуви», «Оқ йўл, профессор», «В. И. Ленин портрети» расмлари шу туркумга кирган.

Л. Абдуллаев мавзунинг масъулиятлилигидан, ўзига нисбатан талабчанлигидан эскиз устида узоқ вақт ишлади. Рассом биргина «В. И. Ленин Мирзачўл харитаси ёнида» асари учун ўндан зиёд эскиз чизди. Деярли яхшигина плакатга айланган мазкур график расм

да муаллиф улуг доҳийнинг ўзига хос хусусиятлари, хатти-ҳаракатлари, камтаринлиги, одамийлиги, мавзунини ҳал этишда қайси ҳолат характерли эканлигига аҳамият берган. Ниҳоят, доҳийнинг харита олдиди туриб, умрида сув кўрмаган чанқоқ Мирзачўлни ўзлаштириш, меҳнаткашларнинг фаровон турмуш кечирishi борасида фикр юритаётган пайтнинг акс эттирган. Бироқ мазкур асарнинг мавзуси оригинал эмас, у таниқли санъаткор М. Божийнинг живописда яратган «В. И. Ленин СССР харитаси олдиди» полотносига ўхшашидир.

Санъаткор «В. И. Ленин ва Ўзбекистон» туркуминини янги-янги мавзудаги график расмлари билан бойитиб келмоқда. Бу ғоят қувонарлидир. Бироқ мазкур туркумга кирган график расмлар бадий талқини жиҳатидан юқори савияга кўтарилиб, улар Иттифоқ миқёсида ҳам намоиш қилинса, эътироф этилса айни муддао бўлур эди.

Республикамизнинг етук график рассомларидан Владимир Кайдалов ҳам улуг доҳийнинг серқирра ҳаёти ва фаолиятининг акс эттирувчи туркум расмлар яратиш борасида ҳамон изланмоқда. Биз унинг «Оада», «В. И. Ленин Шушенск қишлоғи болалари даврасида», «В. И. Ленин ва М. В. Фрунзе», «В. И. Ленин ва Тўраҳон Иброҳимова», «Шаҳмат ўйинида», «Отнинг келмайдиган» каби график расмлари билан танишимиз. Юқорида зикр этилган расмлар Иттифоқ миқёсидаги график асарлар савияси даражасига кўтарилмаганлиги учун республика кўргазмаларидагина намоиш қилинган, холос.

Ўзбекистон рассомлари пролетариатнинг буюк доҳийси В. И. Ленин таваллудининг бир асрлик шоднаҳасига катта ҳозирлик кўришди ва ўз армуғонларининг «Ленин биз билан» юбилей кўргазмасида намоиш этишди. Санъаткорлар мазкур воқеабанд кўргазмада бизда доҳий Ленин ғояларининг кенг кўламда амалга оширилаётганлигини, бунёдкор халқимизнинг барча соҳаларда мўъжизали зафарларга эришаётганликларини тасвир тили билан ҳикоя қилдилар.

Тасвирий санъат мухлислари графика усталаридан Л. Абдуллаев, В. Кайдаловларнинг доҳий ҳаётига бағишланган расмлари қатори Қ. Башаровнинг «Ленин биз билан» триптихини ҳам мамнуният билан кутиб олишди.

Йўл топдиги туи бағрини парчалаб ўтдинг,
Сен худди қизил нур каби тоғларни ёритдинг.
Сув учради, тош учради, тоғ учради йўлда,
Сен барчасини сингирдинг утмакка йўл этдинг.

Гарчи узоғу хавфу хатарли бўлса ҳам у йўл,
Сен орзу-умид маъзилга журъат ила етдинг.
Ғарқ эди башар кемаси дарёи балога.
Қудратли қўлинг бирла уни соҳилгача елтдинг.
Зулмат у замон тўсмоқчи бўлиб қолди юзингни,
Чақмоқ чақароқ қора булут пардасини йиртдинг...

... Ленин, сўзимиз шулки, бу тап жонни ўзингсан,
Мангу бу ҳаёт ҳамроҳи, қадрдонни ўзингсан.
Меҳрингки, қуёни шуъласидан иссиғдир эър
Оламни мунаввар этажак мангу зин-пур.

· Ҳа, улуг йўлбошчи Лениннинг қуёш шуъласидан
ҳам тафтли, мангу зинси оламни мунаввар этиб кел-
моқда. Ҳа, унинг мангу зинси меҳнаткиш халқларни
ялғи марралар сари руҳлантириб, ижодкорларни бар-
камол эппик полотнолар яратишга илҳомлантирмоқда.

Қутлуг Башаровнинг «Ленин биз билан» триптих
линогравюрасига нигоҳимиз тушар экан, дарҳол ҳаё-
лимизда Мақсуд Шайхзоданинг улуг доҳий зинсини
мадҳ этган юқоридаги қуйма сатрлари такрорланади.

«Ленин биз билан» триптихнинг марказий қисми
«Ҳокимият Советларга!», чап томондагиси «Завод иш-
чиларга!» ва ўнгдагиси эса «Ер деҳқонларга!» деб ном-
ланади. Триптихнинг асосий қисми «Ҳокимият Совет-
ларга!» мазмунан ҳамда композицион жиҳатдан му-
камал чиққан. Образлар рамзий тарзда жонли ифо-
даланган. Асрий орзуи амалга ошган, курашларда
тобланган революцион омманинг доҳий билан моно-
лит бирлиги мавзуси ишончли, жонли, ҳаяжонли тал-
қин этилган. Мазкур линогравюранинг образли плас-
тик тили, В. И. Лениннинг теварагига жипслашган
ишчи ва деҳқонларнинг умумлашган гавда формаси,
манзара ҳамда байроқнинг монументал символик тал-
қини — ҳамма-ҳаммаси Қутлуг Башаров танлаган
мавзунинг кўтаринки қаҳрамонлик руҳини очиб берди.

Рассом В. И. Ленин сиймосини ҳаққоний тасвир-
лаш учун улкан ижодий меҳнат қилди. Самарали нз-

ланди. Надежда Крупская айтганидек, Ленинни инсон сифатида тўғри англаб олиш — социализм қурилиши нима эканлигини чуқурроқ, яхшироқ англаб олишдан, социалистик тузум кишининг қиёфасини чуқур ҳис этишдан иборат бўлиб, Лениннинг бадний образи сиёсий жиҳатдан ҳам, маънавий ва эстетик жиҳатдан ҳам коммунистик идеалнинг мужассам тимсоли бўлмоғи лозим эди.

Рассом учун доҳий Ленин образини яратishi яна шунинг учун ҳам мураккаб вазифаки, Владимир Ильич гениал шахс сифатида ақл ҳайрон қоладиган даражада кўп қирралидир. В. И. Ленин сиймосида илк қарашда бири бирига уйғулашувни мумкин эмасдай туюладиган жиҳатлар: юксак фантастика, рўй бераётган воқеаларга буюк ҳушёрлик билан баҳо бериши, фавқулодда мулойимлик, ҳушфёъллик ҳамда тўсиқларни парчалаб ташлашга қодир нўлат прода, салобат касб этган эни. Меҳнаткашларни ҳеч ким Владимир Ильич сингари чексиз меҳр-муҳаббат билан сева олмасиндек, доҳийнинг бу меҳр-муҳаббати революция душманларига чексиз нафрати билан бирикиб кетган эди. Қ. Башаров ижодида улўғ доҳийнинг ана шу буюк ҳислатлари тўла ифодасини тона олди.

Владимир Ильичнинг (марказий қисмда) ҳинг томонидан ҳази беш отарини ташлашга ўлгурмаган ўзбек деҳқонининг мағрур боқиши, озодликка қанча машаққатлар, қурбонлар эвазига эришилганлигини қалбан ҳис этаётган рус революционерларининг мағрур туриши, буюк инқилоб галабасини сақлаб қолишга бутун вужуди билан шай меҳнаткаш омманинг ҳаяжонли нигоҳи, революциянинг тўнғич кунларидаги кўтаринки, айни чоқда ҳаяжонли кайфиятини, халқ даҳосининг қудратини тасвирлайди санъаткор.

Линогравюранинг «Ҳокимият Советларга!» қисмида муаллифнинг асосий мақсади тўлақонли кўрсатилган. Улўғ доҳийнинг символик тарзда ифодаланган қиёфаси бахтли келажак учун жон фидо қилаётган революционерлар отрядини бошқармоқда.

Триптихда умумий фоннинг қизил рангда, персонажларнинг қора рангда берилиши ёш Советлар республикаси ишчи, деҳқон ва знелиларнинг Октябрь галабаси келтирган ҳурриятни сақлаб қолиш, қўлни қўлга бериб, коллектив тарзда, интернационалист бў-

956198

либ улугвор ниятларини рўёбга чиқаришга ишжонат билан отланганликлари рамзий ифодаланган.

Шунингдек, «Завод ишчиларга!» қисмида фабрика ва заводларининг мўрқонларидан чиқаётган қуюқ тутун революция байроғига ўтиб, ишчиларининг инерцияли ҳаракатларини яна ҳам бўрттириб кўрсатишга хизмат қилган, умумий бирлиكنи ташкил этган. Унда болға кўтарган ўзбек, чўкич тутган рус ишчилари биринчи планда кўрсатилади. Шундан кейин курашларда тобланган, ҳар ишга қодир ишчилар саф тортиб боришмоқда.

«Ленин биз билан»нинг сўнгги «Ер деҳқонларга!» қисми ҳам томошабинга инқилобнинг тўнгич йилларида ернинг ҳақиқий эгаси бўлган ўзбек деҳқонларининг мардонавор кураши ҳақида ҳикоя қилади. Ундаги ол байроқ фоши, бўрсилдоқ ерда кўрсатилган биринчи трактор, қалблари ифтихорга тўлган деҳқонлар оқими, айниқса, ҳаяжонли, график талқини жиҳатидан аниқ ифодаланган. Умуман, триптихда ҳеч бир ортиқча чиқиқни сезмаймиз.

Яна шуниси характерлики, триптихнинг ҳар бир қисмида фақат биттадангина аёл кўрсатилган. Лекин улар умумий композицияга шу қадар уйғун тушганки, биз улар тимсолида улуғ мақсадларда ҳамфикр, ҳамдард бўлган, қалби ва жасорати билан мислсиз ҳисса қўшган миллионлаб оналарини, меҳнат жабҳаларида бирга одим ташлаётган қиз-жувонларини ҳис этамиз. Ленин гоёларининг амалга ошишида улар ҳам ҳаммиса эрлар билан баробар жавлон ураётганликларини кўриб турамыз. Триптихнинг марказий ҳамда «Завод ишчиларга!» қисмларида продалли, бунёдкорлик шуқуҳи билан эркин нафас олаётган рус ишчи аёлларининг вакиллари кўрсак, «Ер деҳқонларга!» қисмида янги завод келтирган маънавий бойликдан баҳра олган, ҳеч бир парсадан чўчимаё, оддий халққа билим бериш нияти билан ёнган Майиша Ҳасанова каби оқилаларини тасаввур қиламыз.

В. И. Ленин туғилган кунининг 100 йиллиги муносабати билан Марказий кўرғазмалар залида Иттифоқ рассомларининг армуғон асарларидан иборат юбилей кўрғазмаси ташкил этилди. Ана шу кўрғазмада Қутлубашаровнинг ҳам «Ленин биз билан» триптихи жамоатчилик ҳамда мутахассисларнинг эътиборини торт-

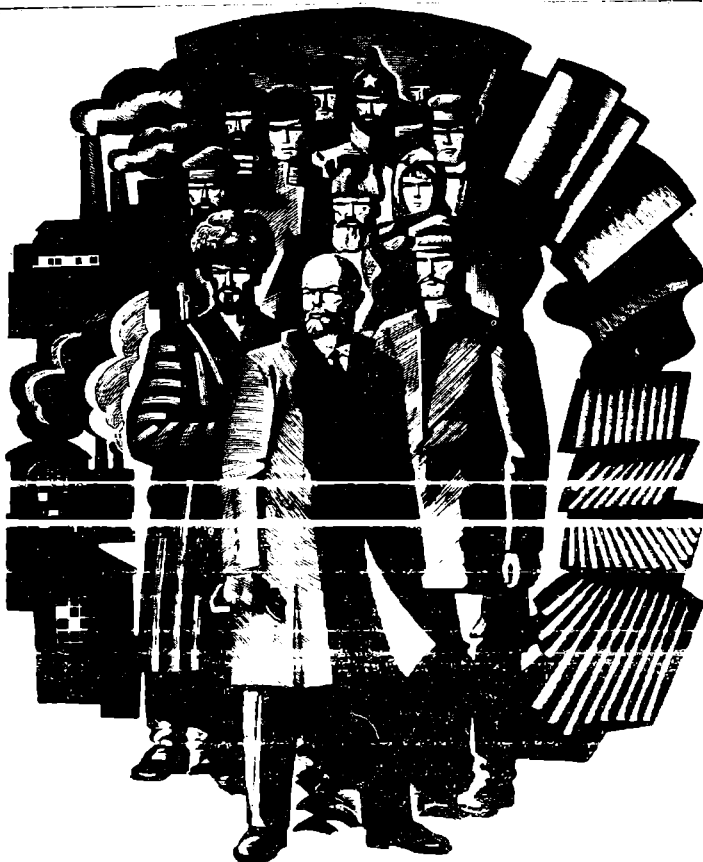
либ улугвор ниятларини рўёбга чиқаришга ишжонат билан отланганликлари рамзий ифодаланган.

Шунингдек, «Завод ишчиларга!» қисмида фабрика ва заводларнинг мўрқонларидан чиқаётган қуюқ тутун революция байроғига ўтиб, ишчиларнинг инерцияли ҳаракатларини яна ҳам бўрттириб кўрсатишга хизмат қилган, умумий бирлиқни ташкил этган. Унда болға кўтарган ўзбек, чўкич тутган рус ишчилари биринчи планда кўрсатилади. Шундан кейин курашларда тобланган, ҳар ишга қодир ишчилар саф тортиб боришмоқда.

«Ленин биз билан»нинг сўнгги «Ер деҳқонларга!» қисми ҳам томошабонига инқилобнинг тўнгич йилларида ернинг ҳақиқий эгаси бўлган ўзбек деҳқонларининг мардонавор кураши ҳақида ҳикоя қилади. Ундаги ол байроқ фони, бўрсилдоқ ерда кўрсатилган биринчи трактор, қалблари ифтихорга тўлган деҳқонлар оқими, айниқса, ҳаяжонли, график талқини жиҳатидан аниқ ифодаланган. Умуман, триптихда ҳеч бир ортиқча чиқиқни сезмаймиз.

Яна шуниси характерлики, триптихнинг ҳар бир қисмида фақат биттадангина аёл кўрсатилган. Лекин улар умумий композицияга шу қадар уйғун тушганки, биз улар тимсолда улуг мақсадларда ҳамфикр, ҳамлард бўлган, қалби ва жасорати билан мислсиз ҳисса қўшган миллионлаб оналарни, меҳнат жабҳаларида бирга одим ташлаётган қиз-жувонларни ҳис этамиз. Ленин ғояларининг амалга ошишида улар ҳам ҳаммиса эрлар билан баробар жавлон ураётганликларини кўриб турамиз. Триптихнинг марказий ҳамда «Завод ишчиларга!» қисмларида продалли, бунёдкорлик шуқуҳи билан эркин нафас олаётган рус ишчи аёлларининг вакилларини кўрсак, «Ер деҳқонларга!» қисмида янги завод келтирган маънавий бойликдан баҳра олган, ҳеч бир нарсадан чўчинмай, оддий халққа билим бериш нияти билан ёнган Майша Ҳасанова каби оқималарини тасаввур қиламиз.

В. И. Ленин туғилган куннинг 100 йиллиги муносабати билан Марказий кўргазмалар залида Иттифоқ рассомларининг армуғон асарларидан иборат юбилей кўргазмаси ташкил этилди. Ана шу кўргазмада Қутлуғ Башаровнинг ҳам «Ленин биз билан» триптихи жамоатчилик ҳамда мутахассисларнинг эътиборини торт-

«Ҳокимият советларга!». «Ленин биз билан» триптихидан.

ди, совет графика санъати асарлари қаторидан ўрин олди. «Агар биз кўргазманинг графика бўлимига эътиборни қаратсак, қатор ҳолларда умумлашган мураккаб динамик образларни яққол сезамиз. Булар Кукреникси, Б. Пророков, Д. Бистининг сериялари, Қ. Башаров, Л. Кеерендларнинг триптихларидир»,— деб қайд этилади «Правда» газетасининг 1970 йил, 26 апрель сонигаги юбилей кўргазмаси тўғрисида берилган мақолада.

Ёки «Искусство» журналининг 1970 йил, август сонига «Ленин биз билан» триптихига берилган баҳонни келтирайлик. «Ленин образи яна бир ўзбек устаси Қ. Башаровнинг эпик-хроникал «Ленин биз билан» (1970) триптих линогравюрасининг марказий қисмида яратилган. Бу асар ранг темпераменти билан алоҳида ажралиб туради. Кенг омманинг жўшқин ҳаракати қизил ва қора рангда уйғун келган. Башаров мазкур мавзуда монументал оҳангни сўзсиз муваффақиятли берган».

Ижодий камолот босқичига кўтарилган Қутлуғ Башаровнинг «Ленин биз билан» триптихига берилган бу юксак баҳодаги самимий фикрлар уни янги ижодий марралар сари олантирди. У янги туркум асарларига дадил қўл урди.

Рассом мазкур триптихда Ленин зиёсидан серқуёш ўзбек элининг меҳнаткашлари ҳам нур эмганликларини, Владимир Ильич илгари сурган гоёларни ҳаётга татбиқ этиш йўлида доимо ҳаммаслақ, бир тану бир жон эканликларини кўрсатиш орзусида эди. Самарали изланиш, тинимсиз меҳнат туфайли у ўз ниятига тўла эришди. Бу асар Ўзбекистон ҳукуматининг кичик асарларга эълон қилган конкурсига биринчи мукофотни олишга муваффақ бўлди.

«Туркистонлик делегатлар В. И. Ленин қабулида» номи билан бир қатор рассомлар живопись картиналар яратишди. Тошкентда В. И. Ленин Марказий музейининг филиали очилиши муносабати билан Қ. Башаровга шу мавзуда график расм яратиш топширилди. Рассом асарни ишлашда тайёр композициялардан фойдаланмай, унга мустақил ёндашди, оригинал композиция излади.

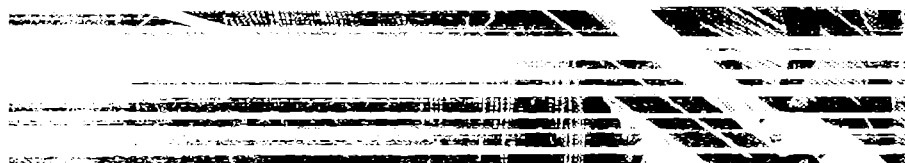
«Туркистонлик делегатлар В. И. Ленин қабулида» гравюраси композицион тузилиши ҳамда персонажлар

«Ер деҳқонларга!». Ленин биз билан» триптихидан

талқини жиҳатидан оригинал. Унда улуг доҳийнинг ўзбек нуронийсининг сўзларини берилиб тинглаётганлиги, делегатларнинг истакларини қондириши табиийлиги жонли тасвирланган. Вакиллар Владимир Ильични ҳаяжон ва муҳаббат билан кузатиб турибдилар, ҳар бир сўзининг дуру гавҳар эканлигини қалбан ҳис этмоқдалар.

Рассом «Ленин биз билан» триптихида Владимир Ильичнинг символик образини ҳаётий яратган бўлса, «Туркистонлик делегатлар В. И. Ленин қабулида» асарида доҳийни ўта камтарлиги, ҳар бир оддий меҳнаткаш билан тил топишиб кетиши, меҳрибонлигини кўрсатишга муваффақ бўлган.

Ўзбек ҳунармандлари ва деҳқонларининг чоризм истибдодига қарши, маҳаллий бой ҳамда амалдорларнинг оғир зулмига қарши олиб борган кураши санъат асарларида ҳам муносиб ўрнини топиб келди ва топиб келмоқда. Ерли фуқароларнинг (1905 йилги) ҳудудсиз зулмга қарши, Туркистон генерал-губернаторининг исканжасига қарши олиб борилган қонли тўқнашувлар ҳам қатор бадий асарларга мавзу бўлди. Ана шу тарихий мавзу Қ. Башаровнинг ҳам эътиборидан чегда қолмади. «Ўзбек деҳқонларининг миршаблар билан олишуви» линогравюраси фикримизнинг шохидидир. Асарда солиқларнинг ҳаддан зиёд кўплигидан, эксплуатациянинг оғирлигидан тоқати тоқ бўлган деҳқонларнинг зўравонлар зулмига қарши кураши жонли тасвирланган.

Маҳаллий амалдор қамчисидан қон томаётган, қилич яланғочлаб турган миршаблар қанотида оломонни тинчитишга уринмоқда. Шиддат-ла ердан тош олаётган деҳқон, ғазаб ва нафрат тўла кўзлари билан мушт ўқталаётган бечораҳол, қўлларида ёғоч, таёқ, кетмон тутган оломон синфий душман томон қаҳрли бостириб келмоқда. Уларни ҳеч қандай дўқ-пўписа тўхтата олмайди. Ҳадемай шиддатли тўқнашув бошланади.

«Ўзбек деҳқонларининг миршаблар билан олишуви» асари композицион жиҳатдан мураккаб қурилган. Икки синф вакиллари ўртасидаги азалий кураш, зулмкорлардаги саросималик, деҳқонларнинг ғазабли боқишлари, тўқнашув они ҳаётӣй, тўлақонли чиққан. Умуман, расм график талқини жиҳатидан ҳам мукаммалдир. Кўп персонаж қатнашган воқеа сиқик тарзда ифодаланган, ортиқчалик сезилмайди. Мазкур линогравюра 1916—1918 йилларда ҳозирги Ўзбекистон территориясида бўлиб ўтган деҳқонлар қўзғолошини умумлаштириб кўрсатади.

Санъаткорнинг «Йигирманчи йиллар комсомоллари» триптих линогравюраси худди «Ўзбек деҳқонларининг миршаблар билан олишуви» асарининг узвий давомидек бўлиб чиққан. Триптихда ҳақ ва ноҳақликни англаб етган жасур ўғлонларнинг эл бошига не-не кулфатларни солган босмачиларга қарши мардонавор кураши, янги социалистик жамият пойдеворини мустаҳкамлаш, билим олишга ташналик ҳикоя қилинган.

«Йигирманчи йилларнинг комсомоллари» триптихнинг марказий қисми «Комсомол ўқишда» деб номланади. Унда буюк инқилоб келтирган ҳурриятдан бениҳоя шодликка тўлган, эркин ҳаёт нашидасини ҳаяжонланиб тотаётган йигит ва қизларнинг билим ўчоғи сари мағрур одими, борлиққа, янгиликка ишонч билан қарашлари кўрсатилгандир.

Лой шuvoқли паст-баланд уйлар, масжиддан бернроқда икки ғаламис ўспиринларга қаҳр ва ғазаб билан боқиб турибди. Олдинги планда эса Қизил Армия сафида хизмат қилиб, инқилоб душманларига қирон келтираётган ёш жангчи, чор девор, чимматдан қутулганлигининг шукронасини қилаётган қиз, икки ғаламисга ажабланиб боқаётган бола, келажагининг порлоқлигига комил ишонч билан назар ташлаётган навбатдаги ўспирин асар композициясига жуда уйғун келган. Бутун эътибор ҳарбий формадаги мағрур йигитга қаратилган. Биринчи планда тасвирланган бу йигит бизга тўнғич ўзбек комсомоллари Абдулла Набиевни кейинги пландаги қиз эса, Майна Ҳасанова каби жасурларни эслатади.

Триптихнинг «Комсомол жангда» деб номланган бошланғич қисми ҳам пластик талқини, график йўналишни жиҳатидан ўрқин чиққан. Бунда қанчалик қишлоқларни харобазорга айлантирган, қўнлаб оддий меҳнаткашларнинг ёстиғини қуритган қўрбошнинг сўнги дақиқалари тасвирланган. Эрк учун, ҳақ учун курашаётган жасур ўғлон — комсомол-жангчи шамширини босмачининг боши узра ўйноқлатаяпти. Расмда ана шу манзара бўрттириб берилган. Отлиқ қизил аскарларнинг босмачиларга қирон келтираётганлиги лавҳалари эса, иккинчи планга олинган. «Комсомол жангда» қисмда рассом фақат биргина уйнинг ёнаётганлигини тасвирлаган. Аланга олган уйдан кўтарилаётган тутуннинг бошқа қишлоқлардаги уйларнинг тепасига ҳам бориб етишини ифодалаш орқали ўша кезларда вазият кескинлиги рамзий маънода кўрсатилган.

«Комсомол меҳнатда» қисми ҳам ҳаётний ва жонли талқин қилинган.

... Қуёш борлиққа кулиб боқмоқда. Ҳамма жойда яратувчилик меҳнат симфонияси янграмоқда. Муаллиф мазкур композицияда эрк, озодлик учун барча ку-

рашларда ҳамфикр, ҳаммаслак бўлган, жангчи либосини кийган, елкасида кетмон кўтарган ўзбек қизини биринчи планга олиб чиққан. У эркин меҳнат, тинч қурилиш сари мағрур одим ташлаб бормоқда. Биз унга боқиб тош келса кемирган, сув келса симирган, барча қийинчиликларга мардонавор бардош берган ўзбек комсомолларининг умумлашган образини кўрамыз. Бошқа персонажлар, улугвор режаларни амалга ошираётган комсомоллар образининг тўла-тўқис очилишига ёрдам берган. Асар ҳароратли, тўлақонли чиққан. Оловли, суронли йигирманчи йилларнинг ҳарорати, жўшқин нафаси сезилиб туради.

Триптихдаги барча персонажларнинг кийим-бошлари, юриш-туриш ҳолатлари, нурли истиқболга умид, ишонч билан боқишлари ва манзаралар, ёрдамчи компонентлар йигирманчи йилларнинг ҳужжатли тарихий ленталарини яққол эслатади. Асар муаллифининг синчковлигини, ҳар бир детал устида эринмай иш олиб боришини, профессионал маҳоратининг юқорилигини намоён этади.

Ишчилар мамлакатда меҳнаткашларнинг 55 процентидан ортигини ташкил этади. Ишчилар синфи жамиятнинг асосий ишлаб чиқарувчи кучи бўлиб келди ва шундай бўлиб қолади. Ишчилар синфининг революционлиги, интизомлилиги, уюшқонлиги ва коллективлиги унинг социалистик ижтимоий муносабатлар системасида етакчилик мавқеини белгилаб берди.

Ҳа, юксак идеалимиз бўлмиш коммунизм қуришда фидойилик кўрсатаётган ишчилар синфининг етакчилик роли унинг умумий маданияти, билими, сиёсий фаолиятининг ўсиб боришига қараб мустаҳкамланади. Техника революцияси авж олган ҳозирги вақтда бизда ўз касбини мукамал эгаллаб, ўрта маълумотли бўлгани ҳолда ўқини давом эттираётган, фан ва маданиятнинг илгор ютуқларини ўзлаштираётган ишчилар тобора кўпаймоқда.

Ишчилар синфининг авангардлик роли, ишчиларнинг меҳнат ва ҳаётдаги жасоратлари тасвир усталарини ҳам илҳомлантириб келмоқда. Тасвирий санъат усталаридан Урол Тансиқбоевнинг индустриалашган манзараларини, Лутфулла Абдуллаев, Абдулҳақ Абдуллаев, Раҳим Аҳмедов, Маннон Саидов, Қутлуг Ба-

«Ўзбек деҳқонларининг миршаблар билан олишуви, 1905 й.».

«Комсомол меҳнатда». «Пигирмапчи йиллар комсомоллари»
триптихидан.

«Биринчи ёрдам». «Ҳаёт посбонлари» триптихидан.

«Ковчег жанын» «Илпактан илпак» романында
«Илпактан илпак» романында

«Йигирманчи йиллар комсомоллари!» (триптих). Линогравюра,
1968 йил.

«Яшайди», «Ҳаёг писбонлар!» тринтихидан.

шаров ва бошқаларнинг ишчилар образини яратган турли жанрдаги асарларини мухлислар мамнуният билан кутиб олишди.

Қутлуғ Башаров Ўзбекистоннинг тўнгич социалистик кимёгарлар шахри Чирчиқдаги электрохимия комбинати ишчилари билан учрашар экан, унда портрет ёки бирор сюжетда линогравюра яратиш нияти тугилган эди. «Чирчиқ — катта кимё шахри» триптихни ая шундай пайдо бўлди. Рассом ўндан зиёд эскиз чизди. Бевосита меҳнат жараёнининг ўзидан олинган лавҳалар ниятининг амалга ошишида муҳим омил бўлди.

Триптихнинг марказий қисмида Ўрта Осиёда кимё гиганги ҳисобланган Чирчиқ электрохимия комбинати асосий қисмининг умумий кўриниши, шу кўриниш фониди унинг шухратиши оламга ёяётган турли миллат ишженер-техниклари тасвирланган. Унда ижодкор комбинатнинг ишта тушишидан то шу кунга қадар фидокорона меҳнат қилиб келаятган тўрт нафар ишчиларни кўрсатган. Кимё комбинатининг катта маҳсулот тайёрлай олиши, қаҳрамонларнинг ҳар бири масъулиятли участкаларни моҳирона бошқараётганлиги, уларнинг ҳар бири меҳнат жабҳасида бир олам эканлиги ҳаётий ифодасини топган. Биз умумий манзара ва қаҳрамонлар тўғрисида бутун комбинатни тасаввур қилга оламиз.

Учликнинг чап томонида мазкур гигантнинг ишта тушишида ҳалол меҳнати билан катта ҳисса қўшган электр пайвандчи Мустафоқул Останақуловнинг сиймоси берилган. Орқа фондаги манзарада эса унинг бунёдкорлик меҳнатида лавҳалар кўрсатилган. Бунда ҳалол меҳнати билан қанча-қанча металлари пайвандлаган ишчиларнинг меҳнати самарасидан мамнуллиги, эртанги кунга ёрқин ишончи, халқ бахт-саодати йўлида машаққат чекаётганлигининг завқи тўла ифодасини топган.

Ушг томонда эса моҳир кимёгар ишчи, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Нажиб Валиуллиннинг образи яратилган. Машаққатли ҳаёт йўлини босиб ўтган, мўъжиза яратишнинг ташвишлари ва завқини тотиган бунёдкор сиймосини кўриб шодланамиз. Айни вақтда Валиуллин ижодий меҳнат қилаётган улкан корхонанинг бир бўлаги иккинчи планда кўрсатилган.

«Чирчиқ — катта кимё шаҳри» триптихида ишчилар тасвири тарқоқ ҳолда берилган. Лекин бу тарқоқлик асосий мазмунининг очилишига ҳеч бир соя ташламаган. Ҳар бири ўз ўйи, ўз бунёдкорлик ташвиши билан банд бўлган бу ишчилар жамулжамликда яхлит композицияни ташкил этишган. Триптих композицион жиҳатдан ҳам пухта қурилган, график ёрқинлиги томонидан ҳам мақсадга мувофиқ. Умумий манзара кимёгарлар меҳнатининг ритмик жараёнини, ҳаёт ва яратувчи меҳнат қайнаётганлигини кўрсатишга яқиндан ёрдам берган.

Уфқларни ўнган пахтазор, зангори кема бункерларидан юз тонналаб «оқ олтин» тўкаётган шер билакли суворийлар, пахта миришкорлари меҳнати рассомларимизнинг ҳам диққат марказидадир.

Республикамизда ташиқил этилган қайси бир кўр-газмага ташриф буюрманг, сиз унда кўзланган юксак марра сари дадил интилиб, сидқидилдан жасорат кўрсатаётган азамат пахтакорларнинг меҳнати, шижоати, ўш ҳақида ҳикоя қилувчи турли жанрдаги асарларни томоша қилиб шодланасиз. Томошабинлар Ў. Тап-сиқбоевнинг «Сирдарёда», А. Абдуллаевнинг «Уч баҳодир», А. Аҳмедовнинг «Оқшом кўнмоқда», «Кўшиқ», М. Саидовнинг «Аския», М. Набиевнинг «Ер эгалари», Э. Иноғомовнинг «Тунги сўғориш», А. Ковинининг «Ер етилибди» каби ўнлаб полотно, картина ва портрет асарларини мамнуният билан кутиб олганлар.

«Оқ олтин» мавзунда асарлар яратиш борасида ҳозиржавоб графика санъати усталари ҳам қувонарли фаолият кўрсатиб келишмоқда. Улар ижодий меҳнати-нинг меваси вақтли матбуот саҳифаларидан, кўрғазмалардан муносиб ўринни топмоқда. Шулардан бири Қутлуг Башаровнинг «Пахтакорлар» ва «Пахта» туркумларидаги линогравюраларидир.

Янги, қутлуг, тароватли куннинг шафаги заррин ёғдуларини қийғос ханда очган пахтазор узра сахийлик билан сочмоқда. Уч қиз, уч дугона сара бодроқдай очилиб ётган чаноқларга меҳр билан, севинч билан, ғурур билан, ифтихор билан боқиб туришибди. Шодон дугоналар чеҳрасига борлиқ ҳам суқланиб боқаётгандай. Рассомнинг «Пахтакорлар» туркумининг «Теримчилар» номли билан аталмиш биринчи саҳифасида уч дугонанинг шодлиги нақадар ҳаётий, нақадар жозибали тасвирланган. Пахтачиликнинг инжиқликларига сабот билан бардош бериб, шу қутлуг кунни орзиқиб кутган теримчиларнинг севинчига шерик бўлгингиз, ёнига тушиб сиз ҳам этак тутгингиз келади. Ҳа, лўппилўппи очилган чаноқлар ҳали замон эңчил бармоқлардан этакларга тушиб, хирмон сари йўл олади.

Қутлуг Башаров «Пахтакорлар» туркуми билан нозик дид рассом эканлигини намойиш этди, эл оғзига тушди. Ижодкорнинг «Теримчилар»ида уч теримчи — уч дугона ниҳоят ҳаяжонли, лирик тасвирланган. Уч дугонанинг ўзига хос характери, қувончлари тўлали-

гича, оригинал ҳал этилган. Бнз ҳажман унча катта бўлмаган шу расмда уч хил характердаги аёлни, уларнинг кайфиятини жонли талқин этилганлигини кўра-миз. Бундай оригинал манзара бошқа рассомлар ижо-дида учрамайди. Пахтакорлиқнинг машаққати, қувон-чи ҳис қилинади. Ҳаётийлик бор унда.

... Оқшом. Ҳамма ёқ сокин. Кундузги меҳнат жараё-нида бир-бирларига боқиб тўёлмаган йигит ва қиз ви-сол онларининг ҳаяжони билан банд. Осмон тўла юл-дуз, янги ойнинг ўроғи ҳам худди уларга суқланиб термилаетгандек. Йигит қанчалар орзиқиб кутган. Ўз даласида биринчи очилган чаноқни маҳбубасининг чаккасига ҳаяжон ила тутмоқда. Қиз эса ички тугёни-ни босиб, ибо билан, ўзбек аёлларига хос назокат би-лан тақимини ўпгудек сочинини ўйнаб ҳаяжонли, лирик кайфиятда турибди.

Рассом «Биринчи чаноқ»да оригинал мавзу танла-ган, ёшлар ўртасидаги чини севгини шонрона талқин қилишга интилади. Ўнроқ линогравюрадаги қаҳрамон-ларнинг ифодадаги ҳолати бир-бирига уйғун келма-ган, анча сипо чиқиб қолган. Шунингдек, расмининг гў-за тасвири ҳам умумий композицияга сингишмаган. Маҳбуб чаккасига тақитаётган чаноқнинг ўзи етарли-дир. Асар септиментал руҳда яратилган.

Саъбаткорнинг «Оналик», «Ҳосил байрами» лино-гравюралари ҳар жиҳатдан юксак маҳорат билан иш-ланган. Асар мазмунини чуқур лирика билан сугорилган. Композицион талқини жиҳатидан ҳам, расм тасвири жиҳатидан ҳам, яхлит силуэти билан ҳам талаб дара-жасида ҳал этилган. Уларда ҳеч бир ортиқчалик ҳис этилмайди.

«Оналик» қисмига қайта бир нигоҳ ташланг. Дала қўйнида тер тўкиб келган она эркатойига меҳр-ла кўк-рак тутяпти. Бунёдкор, меҳрибон жувон нуридийдаси-га ширин орзуларга тўла нигоҳ билан термилмоқда. Расмдан ўрин олган ғуж анор тупи, бўшлиқ, майдон, хуллас, барча компонентлар мазмунни кенгроқ очиб беришга ёрдам берган. Оналик фазилати, бахти жон-ли, ҳаётини талқинини топган.

Шу ўринда бир нарсани эслатиб ўтишни истардик. Умуман Ўзбекистондаги, шунингдек, қардош респуб-ликалардаги тасвир усталари она мавзуга — ҳа-миша башарий мавзуга қўл уриб, оналик меҳрини

мадҳ этдилар ва этиб келишмоқда. Лекин шу мавзулардаги расмларга жиддийроқ разм солсангиз, уларнинг кўпчилиги бир-бирининг айнан ўхшамаган такрогига яқин бўлиб қолади. Бу билан биз Қутлуг Башаров «Оналик»да бирор қардош санъатдошининг асаридан нусха олган демоқчи эмасмиз. Бизнингча, у мазкур композицияни ҳал этишда сийқа усулдан воз кечиб, оригиналликка интилгада яхши бўларди. Биз «Оналик»да рассом профессионал талқин жиҳатидан маҳорат кўрсатмаган демоқчимасмиз. Шунчаки мавзунинг ҳал этишда оригиналликка интилишининг тарафдоримиз, холос. Тоғ бўйи баланд хирмон фонида («Ҳосил байрами») шодликнинг тараннум этилиши шу мавзуга онд расмлардан оригинал талқини билан ажралиб туради. Ҳосил тўйи, барака тўйининг шодиёнаси тўла намоён бўлган бу расмда.

Ижодкорнинг «Пахтакорлар» туркумига кирган линогравюраларни Ўзбекистон Рассомлар союзи томонидан 1968 йили энг яхши воқеабанд асарлар учун эълон қилинган ёпиқ конкурсда мукофотга сазовор бўлди. Шундан сўнг бу туркум расмлар республика ҳамда Бутуниттифоқ рассомларининг кўргазмаларидан муносиб ўрин олиб, муаллифига шўҳрат келтирди.

Қутлуг Башаров республикамиз бўйлаб қилган ижодий сафарлари давомида пахта ҳақида яна туркум расмлар яратиш нияти туғилди ва тўпланган эскизлари асосида тўрт қисмдан иборат «Пахта» линогравюраларини ишлади. Унинг дебоҳа қисми «Деҳқон» помп билан аталади.

... Баҳор ўз сепини айлани ёйган кезлар. Чигит бир текис ушиб чиққан. Рўзгоримизни баракали, ҳаётимизни яна ҳам фаровон қилиш ҳимматида кечани кеча, кундузни кундуз демай тер тўкиб, халқининг ризқи рўзи ҳақида қайғураётган бободеҳқон бир туп ғўза олдида унга қанчалар меҳр билан боқмоқда. Пахта илмининг сув қилиб ичиб юборган бу билимдон деҳқон тимсолида биз барча ўзбек деҳқонларининг муштарак сиймосини кўраемиз. Шу бир туп ғўзада ўзбекнинг миллион тонналаб «оқ олтин»ининг хирмонларини тасаввур этаемиз. Ҳаёт тажрибаларини сидқидилдан баҳам кўраётган барча отахон пахтакорларнинг умумлашган қиёфаси мужассам бўлган шу биргина расм-

да. Асар композицияси ҳам, ундаги барча деталлар, график йўнилиши ҳам меъёрини топган.

«Пахта» туркумидаги яна бир асар «Сувчи»дир. Рассом бунда гўзаларга оби ҳаёт таратаётган сувчини живопись усталаридек бутун икир-чикирлари билан олмага бўлса-да, биз унда сувчининг ўзига хос гаштли меҳнати жараёнининг ифодасини кўрамиз.

Юлдузларга тўла осмол. Шох ариқдан эгатлар томон таралаётган оби ҳаёт тўлин ой ёруғида нақадар латиф манзара (оқ-қора рангда) кашф этган. Биз унда, ҳар бир тун гўзанинг қониқиб сув ичишини сергаклик билан қузатаётган сувчининг қиёфасида қанчадан-қанча шу шарафли касб эгаларининг завқли, аини чоқда машаққатли ҳаётини ҳис этамиз.

Туркумнинг «Оила» қисми ҳам график талқини жиҳатидан ҳаётий ва ёрқин чиққан. Агар санъаткорнинг «Пахтакорлар» туркумидаги «Биринчи чаног»ида икки эсимтаннинг икки оёқларидан ҳажжонини тасаввур қилсак, «Оила»да ўша ёшларнинг турмуш кўрсатишларидан кейинги иноқ ҳаётлари билан танишаётгандек бўламиз. Йилит ва жувоп эрта тонгдан жавлоп уриб, «Оқ олтин» теришгану тушлик олдидан кувё йиғилган пахтачи хирмон сари элтмоқда. Жувоппнинг бутун хаёли лўппи-лўппи очилган чапоқларни териб олишда бўлса, йилит маҳбубига моҳрибон боққани ҳолда катта қанорни алпона кўтариб турибди. Шу манзара ҳар томонлама профессионал маҳорат билан тасвирланган, ҳеч бир эътироз тугдирмайди.

«Ўстоз ва шогирд» номи билан аталган қисмда эса моҳир механизатор Турсунойнинг издошларини тасаввур қиламиз. «Зангори кема» бункеридан тонна-тонна-лаб «Оқ олтин» тўкиб, ҳурмат қозонган ўстоз механизатор аёл янги терим мавсумига шогирд тайёрламоқда. «Ўзбекистон» пахта териш машинасининг штурвалини ишонч билан тутган шогирдининг қувончи чексиз.

Умуман рассомнинг «Пахта» туркумига кирган барча линогравюраси санъаткорона талқинини топган. Расмларда касбга бўлган меҳр, меҳнат завқи, ташвиши, роҳати, яратувчилик шукуҳи, шижоаткорлик бўртиб кўриниб турибди. Композициялари чуқур ўйланган, расм талқини томонидан ҳам профессионал даражада улар бир-бирини тўлдирган. Расмларда замон-

дошларимизнинг ёрқин қиёфаси умумлашган тарзда моҳирона ифодасини топган.

Қутлуғ Башаров ҳар икки туркумни, бизнингча, бир ном билан «Пахтакорлар» деб атаб, уни яна оригинал талқинли расмлари билан бойитса, фойдадан холи бўлмас эди. Чунки ҳар икки туркумга кирган расмлар тематик жиҳатдан бир-бирини узвий тўлдирган.

«Теримчилар», «Пахтакорлар» туркумидан.

«Одесса», «Дантесовская» типография.

«Илхата баһрам», «Илхатакорлар» труппалары.

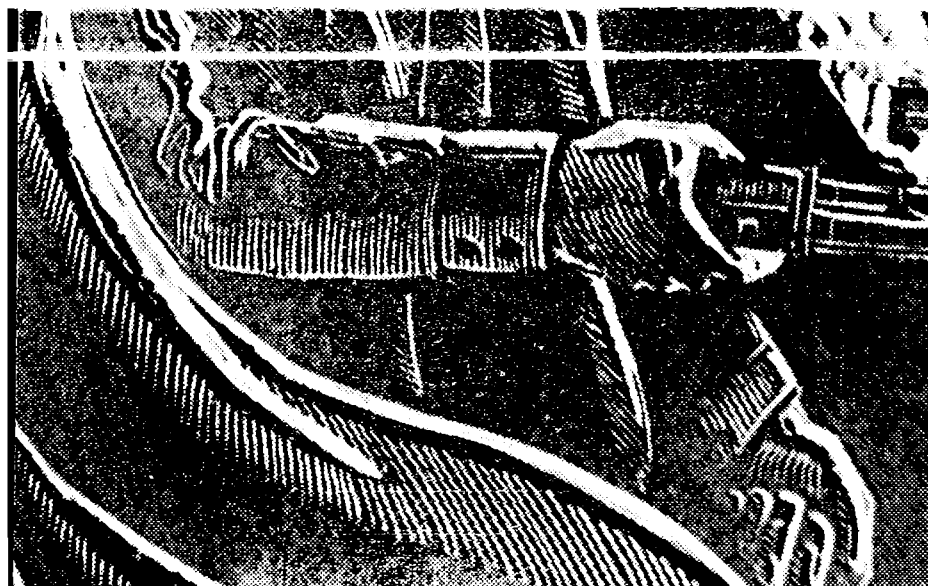
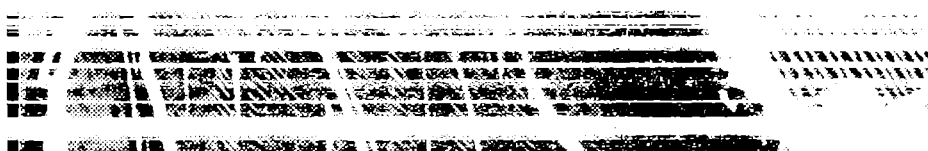
Судно. Печать. Издательство.

«Дехқон». «Пахта» туркумидаң.

«Устоз ва шогирд». «Пахтакорлар» туркумидан.

Ҳарбий-ватанпарварлик мавзуда асарлар яратиш тасвир усталарининг доимо диққат марказида бўлиб келмоқда. Ўзбек тасвирий санъатининг мухлислари Ўрол Тансиқбосвининг «Уруш ортидан» туркум расмларини, Самиғ Абдуллаевнинг қатор живопись асарларини, Лутфулла Абдуллаевнинг «Совет Иттифоқи Қаҳрамони генерал Собир Раҳимов портрети», «Кутиб олиш» ва бошқа ўнлаб ҳарбий-ватанпарварликка оид тасвир намуналарини мамнуният билан кутиб олганлар.

Мазкур мавзуга Қутлуғ Башаров ҳам ўз ҳиссасини қўшди. Унинг бу борадаги дастлабки асари «Чегарада» триптихидир. Триптихнинг чап қисми «Шубҳаланиш», марказий қисми «Ҳамиша хушёр» ва сўнггиси «Қўлга тушди» деб номланган. Халқимизнинг тинч, осуда турмуш кечирishiлари йўлида чегарада кечани кеча, кундузни кундуз демай, сергак туриб посбонлик қилаётган жасур совет чегарачиларининг ҳаёти воқеий ҳикоя қилинган.

Рассом 1969 йили чегара соқчилари билан ижодий учрашув ўтказди, заставаларда бўлиб, посбонлар ҳаёти билан яқиндан танишди. Ана шу танишини жараёнида унда чегарачилар ҳақида триптих линогравюра ишлаш инияти туғилади, материаллар тўплайди. Қайтиб келгач, «Чегарада» триптихига қўл уради.

«Чегарада» линогравюралари мазмун ва композицион жиҳатдан анча бўшроқ ҳамда ўмумий бўлса-да (лекин график талқини, йўналиши, воқеликнинг жонли кўрсатилиши томонидан профессионал талаб даражасида), республика рассомларининг ҳарбий-ватанпарварлик мавзуга бағишланган кўргазмасида намоён қилинди ва триптихнинг марказий қисми «Ҳамиша хушёр» деб аталди.

Рассом 1972 йилининг охириларида яна шу мавзуга қайтиб, янги триптихнинг «Ватан посбонлари» деб номлади. Чегарачилар жасоратига бағишланган мазкур триптихнинг «Тинчлик посбонлари» деб номланувчи марказий қисми мавзунинг аввалгига нисбатан кенг кўламда қамраб олганлиги, юқори график талқини билан ажралиб туради. Унда она-Ватанининг ҳар бир қарич ерини муқаддас билиб, постда сергак турган совет чегарачиларининг биринчи планда бўрттириб кўрсатилган. Қўлида автоматини маҳкам тутган солдат

образи (унинг орқа томонида яна икки аскар кўрсатилган) мукаммал яратилгандир. Биз шу биргина солдат тимсолида барча чегарачиларимизнинг умумлашган образини кўрамиз. Кенг планда бўрттириб тасвирланган чегара посбонларидан кейин иккинчи планда совет кишиларининг тинч ва осойишта ҳаётини, бунёдкорлик меҳнатини кўрсатувчи ёрдамчи компонентлар берилган. Саноат ўчоқларига нур элтаётган ГЭС, поёни уфққа туташиб кетган пахтазор, саноат корхоналаридаги меҳнат жараёни, тинчлик рамзи — кабутар, ҳар қандай агрессорни житовлаб қўйишга ҳозир қодир ракета ҳаётини ифодасини топган. Совет кишиларининг тинч яшашлари ва ишлашларида Ватан посбонлари — чегара қўриқчиларининг вазифаси нақадар шарафли эканлиги тасвир тили билан битилган. Триптихни тўлдирувчи ўнг ва сўл қисмлар олдиндагидек «Шубҳаланиш» ҳамда «Қўлга тушди» деб аталган. Бироқ оиз уларда олдинги мавҳум жараёни эмас, тасвирнинг аниқ жараёни — сергак ва ҳушёрликни ҳис этамиз. Рассом «Чегарада» триптихида оқ ва қора ранглардан фойдаланган бўлса, «Ватан посбонлари» литографиясида кўкиш, жигар ранг ва қизғиш рангларни қўллаган. Бу ранглар композициясининг анча аниқ, кўркем чиққишига умуман таъсир кўрсатмасда, бироқ мавзунинг тасвирчанлигини оширишда қўл келмаган. Асаридан кўнгли тўлмаган рассом иланишини давом эттирди.

Биз Ўзбекистон рассомларининг 1973 йилининг февралда Совет Армияси ва Ҳарбий-деңиз флотининг 55 йиллигига бағишланган кўргазмада унинг «Ватан посбонлари» триптихининг янги вариантда литография техникасида кўрдик. Мавзунинг ҳар жиҳатдан мукамал ва оригинал талқин этганлигининг шохиди бўлди. Рассом бунда литография техникасида бажарилган олдинги триптихнинг марказий қисмини «Ҳамиша сергак» деб иомлаб, чап томонга олган. Шу лавҳа олдинги вариантдаги тасвирда битта чегарачи бўрттириб кўрсатилган, қолган икки аскар орқа планга олинган, сёқ тутиш ҳолатлари ўрнини тонмаган. Композицияни тўлдирувчи деталлар кўп бўлса, мазкур литографияда учала чегарачи биринчи планда борлиқни кузатиб сергак туришган ҳолатида тасвирланган. Ёрдамчи деталларнинг кичрайиши эвазига чегарачиларнинг оёқ

тутишига майдон очилган, улар гуж бўлиб эмас, кёракли даражада ёйиқ ўрни олган.

Триптихнинг марказий қисми бу сафар «Барча ҳушёр бўлиши керак» деб номланди. Бунда муқаддас чегарамизни фақат ҳарбий посбонларгина эмас, балки ҳар бир ватаншарвар қўриқлаши, бу муқаддас ишга ҳамма-ҳамма улуш қўшиши кераклиги тасвир тили билан берилган. Расмда чегара яқинида юда боқиб юрган чўпон чегарада жосус кўрганлигини ҳаяжонланиб маълум қилмоқда. Асарда ортиқча деталлар йўқ. Тоғ манзараси, заставанинг бир бўлаги... «Ҳамиша сергак» қисмидаги иккинчи чегарачи. Ана шу лавҳада ҳаяжонли, ташвишли ҳолат ҳаётини, аниқ график талқинини тонган.

«Душман ўтолмайди» номи билан аталган сўнгги қисмда эса биз олдинги вариантларда ҳам танишилган, чегарада қўлга олинган жосус қилёғисини, иккинчи жасур чегарачини кўрамыз. Рассом олдинги расмларида шу ҳолатни табиат фонидан оддий тасвирлаган эди. Сўнгги вариантда эса, чегарамизнинг муқаддас ва дахлсизлигини, Ватан посбонларининг ҳамиша сергак туришини, ҳаво лочинларининг парвози, ҳар қандай агрессорга исталган вақтда (агар у хуруж қилса) зарба беришга қодир, парвозга ҳозир ракеталар, радиолокатор каби деталларни кўрсатиш орқали берилган. Шулар орқали тасвир реал ифодасини тонган.

«Ватан посбонлари» триптихнинг сўнгги вариантыда рассом юксак профессионал маҳорат эгаси эканлигини, излашни, меҳнат машаққатларидан чўчимаслигини яққол ҳис этамиз. Учликнинг литографик вариантыда муаллиф кўкиш, жигар ранг ва қизғимтир ранглардан фойдаланган эди. Бироқ бу ранглар мақсадни аниқ очишга ёрдам бермади ва ёрқинлик касб этмади. Сўнгги линогравюра вариантыда эса рассом қора, ялтироқ қизил ранглардан фойдаланган. Унда умумий фон қизил бўлиб, персонажлар, ёрдамчи компонентлар қора рангда берилган, бу ранглар мақсадни аниқ очишда бир-бирига уйғун келган.

Қ. Башаров 1967 йили Белоруссияда ўтган ўзбек адабиёти ва санъати декадасида қатнашганида Брест қалъасида бўлиб, совет жангчиларининг жасоратларини ҳикоя қилувчи материаллар билан танишади ва «Брест қалъаси» триптихини яратишга қўл уради.

Триптихнинг биринчи қисми «Мен ўламан, лекин таслим бўлмайман», марказий қисми «Ўлим билан юзма-юз» ва охириги «Қалъа қаҳрамони Фомин» деб аталади.

— Қаҳрамон қалъа билан ҳаяжонланиб, гурурланиб танишар эканман, афсонавий қаршилик кўрсатганлардан бирининг қалъа деворига «Мен ўламан, лекин таслим бўлмайман», деб ёзиб қолдирган қалб сўзлари мени тўлқинлантириб юборди. Асар яратиш нияти ўз-ўзидан туғилди,— дейди шу ҳақда гап борар экан муаллиф.— Мен ўша ёзувини ўша ҳолатида этюдга кўчириб олиб, унга шу сўзларни личокда ўйиб ёзётган совет солдатининг ўша ҳолатдаги тасвирини қўшдим. Қалъа қаҳрамони Фоминни кўрсатишда эса жангчининг фотосуратидан ижодий фойдаландим. «Ўлим билан юзма-юз» қисми эса, ўз фантазиям. Мен бу триптихни ишлашга киришар эканман, қалъа-музейнинг ходимлари яқиндан ёрдам берганди.

Триптихнинг «Ўлим билан юзма-юз» ва «Қалъа қаҳрамони Фомин» қисмлари жонли чиққан. «Ўлим билан юзма-юз»да разил душманга қўл пулемётидан ажал ўқи ёғдираётган пулемётчининг газабли қиёфаси, жон бераётган жангчини тутиб, душман томонга сергаклик билан боқаётган ҳамширанинг ҳолати инсонни талқинини топқандир.

«Қалъа қаҳрамони Фомин»да тенгсиз душманга қарши жангда оғир яраланган Фомин ўнг қўли бўйига осиглиқ, чап қўлининг бармоқларини қаттиқ қисган ҳолатда фашист газандалари томонга нафрат ва газаб билан магрур боқмоқда. Фоминнинг танаси бўрттириб — дев қомат қилиб тасвирланган. Пастда, орқа фондаги қабр тоши ва унинг устидаги гул Фоминнинг қалъани ҳимоя қилишда қаҳрамонларча ҳалок бўлганлигини, Фомин каби мардларнинг кўрсатган афсонавий жасорати, шон-шухрати абадий унутилмаслиги рамзий маъносини топган.

Зотан, Қ. Башаровнинг триптихи Белоруссияда чиқадиган «Чирвонья змена» (1967 йил, 10 апрель) газетасида берилди ва унда илиқ сўзлар битилди. «Декада қатнашчиси Қ. Башаров қаҳрамон Брест қалъаси билан танишиб, график триптих ишлаб, Брест қалъаси қаҳрамонларининг буюк жасоратига бағишланган асарлар мундарижасини бойитишга ҳисса қўшди. Ўзбек рассомига янги ижодий зафарлар тилаймиз».

«Қалы қахрамон Фомин».

«Шубҳаланиш», «Ваган посбонлари» триптихидан.

Буюк ўзбек шоири ва мутафаккири Алишер Навоийнинг муборак сиймосини тасвирий санъатда акс эттиришга бўлган интилиш Қамолiddин Беҳзод, Маҳмуд Музақҳиблардан бошланган. Шундан буён мўйқалам аҳли Алишер Навоий образини яратиш, ўлмас асарлари мазмунига мос миниатюра ва бадий безаклар чиқиш устида сабот билан ишлаб келмоқдалар. Бу эзгу интилиш инсон сиймосини тасвирлаш тақиқланган жаҳолатли ўрта асрлар шаронтида ҳам маълум даражада давом этди.

Тасвирий санъат соҳасида Алишер Навоий образини яратиш, дoston ва ғазалларига тасвирий сайқал беришга бўлган интилиш Ўзбекистонда буюк Октябрь инқилобидан кейин, айниқса, Навоий таваллудининг 500 йиллигини нишонлаш арафасида кучайди. Шу қутлуғ сана олдидан Алишер Навоийнинг образини яратиш борасида эълон қилинган ижодий мусобақага кўпгина тасвир усталари ўз асарлари билан фаол қатнашдилар. Ҳакам аъзолари ва томошабинлар ўша кезларда Урол Тансиқбоев, Владимир Қайдалов, Лутфулла Абдуллаев, Алексей Иванов, Баҳром Ҳамдабий, Михаил Рождественский, Чингиз Ахмаров ва бошқаларнинг ижодий изланишлари билан танишдилар. Шунингдек, назм даҳосининг 1940—1941 йилларда нашр этилган асарларига тасвирий сайқал беришда Искандар Икромов сарвар бўлди.

Улуғ Ватан урушидан кейин Алишер Навоийнинг юбилейини нишонлаш ҳозирлиги қизиб кетди. Мусавирлар жиддий ижодий изландилар. Бу борадаги мукофотни В. Қайдалов «Алишер Навоий портрети» учун олди. Шу портрет Ўзбекистон ҳукумати томонидан асос қилиб тасдиқланди.

Тасвирий санъатда абадий барҳаёт Алишер Навоий образини яратиш, у мерос қолдирган бадий жавоҳирларни сайқаллаш ишлари айниқса мутафаккир шоир туғилган куннинг 525 йиллиги таваллуди арафасида авж олди. Шу қутлуғ сана муносабати билан тасвир усталарининг махсус кўргазмаси ташкил этилди. Шоир мухлислари Ч. Ахмаров, А. Абдуллаев, Б. Бобоев, А. Циглицев каби рассомларнинг армуғонлари билан завқланиб танишдилар.

Кўпгина тасвир усталари Алишер Навоий образини яратишда кўпроқ унинг ҳам шоир, ҳам давлат арбоби

эканлигини беришга интилганлар ва бунга муваффақ бўлганлар. Айниқса бу жиҳат В. Кайдаловнинг «Алишер Навоий портрети»да кўзга яққол ташланади. Биз В. Кайдаловнинг мазкур портретини образ талқини жиҳатидан олқишлаймиз, албатта. Бироқ иуроний Навоийнинг қизил пешматда кўрсатилиши мантиққа тўғри келмайди. Одатда Шарқда ёши элликлардан ошган кишилар оқ ёки малла ранг устки либос кийишларн одат тусига кирган. Бу жиҳатдан рассом Абдулҳақ Абдуллаевнинг мойли бўёқда ишлаган «Алишер Навоий портрети»нинг учинчи варианты ҳақиқатга тўғрироқдир.

Қутлуғ Башаров Алишер Навоий ҳақида асар яратишни ният қилар экан, у севимли образни шоир сифатида — ғазал мулкининг султони сифатида кўрсатишга интилади.

Рассомнинг «Алишер Навоий Ҳиротда» портрет линогравюрасида Алишер ўзи тугилиб ўсган Ҳиротнинг аини саҳар чоғидаги жамолига мафтун боқмоқда. Хайла ширқдаги қатор ўқувчи савбат кийиб турибди. Ундан берида эса фуқаро истиқомат қилаётган турна қатор уйлар. Санъаткор Алишер Навоий образини Маҳмуд Музаҳҳиб минниатюрасидан ижодий фойдалангани ҳолда ишончли ва қатъий қилиб яратган. Ижодий камолот чўққисига кўтарилган буюк Алишер сиймоси ўрта аср шаҳри фондида ҳаётин, жонин тасвирланган. Композиция график талқини жиҳатидан ҳам юксак талаб даражасида. Шоир оромбахш тонги сабо ҳароратидан уйғониб келаётган кўҳна шаҳарга меҳр ва ишонч тўла кўзлари билан боқмоқда.

Алишер Навоий таваллудининг 525 йиллиги шодиёнасида диёримизнинг барча ижод аҳли арзигулик армуғон ҳозирлади. Бу тўёналарнинг аксари буюк шоир номи билан аталмиш адабиёт музейи фонидан фахрли ўрин олди. Шулар қатори Қ. Башаровнинг «Алишер Навоий Ҳиротда», «Ғазал битилди», «Хамса» дostonларининг кульминацион воқеаларига оид линогравюралари ҳам муносиб ўрнини топди.

Ёр бўлмоқ тонг эмас мен зори расво бирла дўст,
Ким пари гоҳи бўлур мажнуни шайдо бирла дўст.

Лаъли севдум, кўзинг қатлидан қайғурмоғум,
Не ғам ўлмакдин, киш бўлса Масиҳо бирла дўст.

Бодампаймо зоҳид ўлса душман эрмасдур ғамим,
Менки бўдум харифи бодампаймо бирла дўст.

Зулфи савдоси бу савдои бошингда кўптурур,
Бўлса савдо аҳли, тоғи йўқ, аҳли савдо бирла дўст.

Сарв қатлиғ нулжабиблик дўстнинг ҳижрониди
Бўлмоғим не гул била, не сарви раъно бирла дўст...

Санъаткорининг Алишер Навоийнинг наврўзи оламнинг саҳар палласида битилган мисраларини ўқиётган завоқли уни тасвирланган «Ғазал битилди» линогравюрасига нигоҳимиз тушиши билан юқоридаги байтларни беихтиёр такрорлагимиз келади. Унда оқ қоғоз сатҳига ҳозиргина тушган оташ мисраларнинг тафтидан ўзи ҳам сархуш бўлган шоир ўрнидан туриб, сатрларни ҳаяжон билан ўқимоқда. Расмда ғазал мулки султонининг шу ондаги ҳаяжонли ҳолати тасвир имконияти даражасида ҳаётини ифодасини топи. Шоир ижодхонаси, латофатга бой боғ кўриниши, мусаввирнинг бутунлигича очилишига ижобий таъсир қилган.

Санъаткорининг «Хамса»даги «Ҳайратул аброр», «Сабъан сайёр», «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Садди Искандарий» дostonларининг кулминацион воқеалари мазмунига монанд эркин ишланган линогравюралари ҳам томошабин таҳсинига лойиқ. Алишер Навоийнинг «Хамса»сига унинг ҳаётлик вақтдаёқ мусаввирлар миниатюралар ишлашган. Кейинчалик бу шоҳ асарга кўпгина халқларнинг тасвир усталари ўз талқинларича расмлар ишлаб келишди ва ишлашмоқда. Бу масъулиятли ишга Қутлуғ Башаров ҳам қўл уриб, унинг тасвирда очилмаган қирраларини очишга ҳаракат қилган.

Линогравюранинг тўнғич дoston — «Ҳайратул аброр»га бағишланган қисми умуман эътиборга молик. Буюк шоирнинг бу дидактик дostonида кишиларни яхшиликка чақирилади, деҳқонларнинг ҳалол меҳнати улуғланади. Шоҳларни одил бўлишга даъват этилади. Композицияда эса шоҳнинг маишат уни профессионал тасвирланган. Расм композицияси, персонажлар талқини, умумий мазмунни тўлдирувчи компонентлар жойида. Бироқ рассом дostonни синчковлик билан муто-

лаа қилиб, халққа ризқ-рўз улашувчи деҳқонлар ҳақидаги қикоятлар мазмуни асосида композиция яратганида мақсадига янада тўла эришган бўлар, шоир илгари сурган гоё маълум даражада чуқурроқ очиларди.

Шоҳ чу билди санам таманносин,
Тонди филҳол анинг муаммосин.

Демади позанин ҳодисини йўқ,
Чекти ул садоқдин ишчка ўқ.

Сайд сорн чекиб дарағ билла,
Тикти икки қўлин ҳадағ билла.

Ким ул ўқ ўтмади яросидин,
Тери бирла сўнгак аросидин.

Чунки бўлди тазол қўллари банд,
Дилнига тазови қўлларини банд.

Рассомнинг «Сабъан сайёр» достонидаги шоҳ Баҳром билан Дилором ўртасида ишкор пайтида бўлиб ўтган кульминацион воқеага бағишланган расмида чўқорилаги мисраларда қайд этилган мазмун тўла ифодасини топган. Дилоромнинг шартини беками куёт бажарган Баҳром самаи устида мағрур туриб, яраланган кийикка голибона ғурур билан боқмоқда. Тасвир устасининг маҳорати шундаки, у кичик ҳажмдаги композицияда қисқа, нафис чизиқлар воситасида самовий бўшлиқ ва ер тафтини кенг ифодалай олган. Ҳар икки шахснинг воқеа содир бўлган ондаги ички кечинмасини ҳам ўринли кўрсата билган. Достон билан таниш томошабин композицияга нигоҳи тушиши билан воқеа кечаётган дақиқани кўз олдида келтиради.

«Фарҳод ва Ширин» достони мазмуни асосида ишланган линогравюрада эса, арман элида ариқ қазишда жасорат ва мардлик кўрсатган Фарҳоднинг Ширин билан бўлган илк висол они тасвирланган. Бу композицияда Ширин тахтиравонда эмас, балки Фарҳод жасоратининг тавсифини эшитиб, баҳодирга ширин-шарбат тўла мевали баркашни тутаётган ҳолатида кў-

ринади. Орзиқиб кутган висол онига мушарраф бўлган Фарҳод ички тугёнини босиб, камтарона миннатдорчилик билдирмоқда. Расмда тоғ манзараси штрихларда ишонарли тасвирланган. Тошларни мўмиёдек кесиб, оддий халқнинг оғирини енгил қилаётган чўқмоқ бўрттириб кўрсатилиши орқали асосий жараён ҳаётий ифодаланган. Бир-бирларига ибo, одoб билан боқаётган Фарҳод ва Ширин ҳамда канизакнинг туриш ҳолатлари жонли чиққан.

«Лайли ва Мажнун» шеърий романининг доврўғи оламга машҳур. Унинг мазмуни асосида бир олам миниатюра, живопись ва график расмлар ишланган. Қ. Башаровнинг мазкур асар мотиви асосида тўқима равишда яратган линогравюраси ҳам шу уммонга қўшилган бир томчидир. Лайли ва Мажнуннинг саҳродаги висол онларини тасвирловчи композицияга боқар эканмиз, Қайс тилидан айтилган мисралар ўз-ўзидан қуйилиб келади:

Чин сўзда шуур эмас шиорим,
Йўқ ҳарзо демакда ихтиёрим.

Девонамен, эй пари сифат ҳур,
Маъзурдир улки тутса маъзур.

Бўлдим чу сенинг ғамингда
побуд,
Нобудга нуқта қайда мавжуд?

Рассом асарида танлаган композициясини маҳорат билан очиб берди. Лекин композицияда Лайлининг орзиқиб кутилган висол онигади туриш ҳолати руҳият жиҳатидан негадир талаб даражасида эмас. Балки рассом дostonни етарли даражада чуқур муталаа қилмаганининг натижаси бўлса керак бу қусур.

Навоий ўзи орзу қилган адолатли шоҳ образи яратилган «Садди Искандарий» дostonи мазмунига монанд чизилган линогравюра томошабинда асарга нисбатан яна ҳам иштиёқ орттиради. Олисда Қирон ўлкасини «яъжуж-маъжужлар»дан сақлаш учун турли халқлар томонидан биргаликда қурилган тинчлик ва осойишталик девори — Садди Искандарий виқор билан кўзга ташланиб турибди. Девор ташқарисида тинчлик — осойишталик посбонлари — жангчилар саф

тортишган. Адолатли подшонинг идеал образи сифатида тасвирланган Искандар эса, навбатдаги озодлик учун юришн олдидан раҳнамосидан оқ фотиҳа олмоқда. Композицияда рассом жасур саркарда Искандарни кўрсатишни ният қилган, расмдаги барча компонентлар бу ниятнинг тўлалигича очилишига ёрдам берган, подшонинг ижобий фазилатли шахс эканлиги кўзга ташланиб туради.

Рассом Навойнинг муборак таваллуди муносабати билан юқорида зикр этилган линогравюраларга қўли уриб, тасвирий санъатда навоийноманинг бойишига оз бўлса ҳам ҳисса қўшди. Бу расмлар буюк шоир номи билан аталмиш адабиёт музейида сақланмоқда. Ижодкорнинг Навоий асарларидан яна кенг баҳраманд бўлиб, янада баркамол расмлар чизишига тилакдошимиз. Чунки мутафаккирнинг бадий меросига қанча кўп мурожаат қилинса, унинг янги-янги олимс қирралари кўриниб қолсин.

Санъаткор Алишер Навоий, Ҳамза Ҳакимзода Нисийларнинг образлари ҳамда асарларига сайқал бериб, ижодий ютуқларга эришганидан кейин, бошқа классик ижодкорларнинг образларини яратиш устида ҳам тер тўкди. Қ. Башаров буюк ўзбек энциклопедист олими Абу Райҳон Беруний таваллудининг 1000 йиллиги олдидан унинг муборак сиймосини тасвирий санъатда жонлантириш ҳақида эълон қилинган республика конкурсига «Абу Райҳон Беруний портрети»ни тақдим этди.

Рассом буюк олимнинг образи яратилган намунавий портрет бўлмаганлиги бонсидан мавзуга ўзича ёндашди. Беруний ижодини чуқур билган У. Каримов, П. Булгаков каби олимлар билан суҳбатлашди, олим яшаган даврининг этнографиясига оид кўплаб материалларни ўрганди. Шу изланишлардан кейин эскизлар тайёрлади. Рассом Америка қитъасининг борлигини Колумбдан 500 йил олдин тахминлаган энциклопедистнинг ижод машаққатини чекаётган ҳолатида тасвирлади. Расмда чап қўлини чаккасига тираган олим қўлида қалам, ижодий хаёлот дунёсига фарқ бўлган. Унинг шу ондаги ҳолати, ёқимтой, мулойим истараси, ўзини вазмин, салобатли тутиши катта ақл ва заковат соҳиби эканлигидан далолат бериб турибди. Миллий нақш берилган олти рахли хонтахта, жавондаги ки-

тоблар, олим яшаган даврга онд бошқа ёрдамчи предметлар, ташқарида кўзга ташланиб турган қадимий шаҳар манзараси қаҳрамон образининг очилишига анча ёрдам берган. Биз катта ҳажмда ишланган линогравюрага боқиб, жаҳон илм-фанига улкан ҳисса қўшган буюк олимнинг сиймосини тасаввур этамиз.

Форс-тожик шеърятининг буюк намояндаси Ҳофиз Шерозийнинг ҳамиша ҳаётбахш, лирик ғазаллари назм мухлисларининг қалбини сеҳрлаб келмоқда. Рассомлар унинг сиймосини акс эттириш, ғазаллари мазмуни асосида расм ишлаш, девонларини безашда самарали фаолият кўрсатиб келмоқдалар. Бу ишга Қутлуғ Башаров ҳам уриниб, муносиб ҳисса қўшди. Линогравюра техникасида «Ҳофиз Шерозий портрети»ни ишлади.

Ҳар икки портрет силуэтининг аниқлиги, тугалланганлиги, композициянинг образни очишга бўйсунганлиги билан диққатга сазовордир. Бу портретлар Алишер Навоий номидаги адабиёт музейининг буюртмаси билан ишланди ва улар музейнинг доимий экспозициясига айланди.

Агар ҳар икки портретни алоҳида-алоҳида кўздан кечирадиган бўлсак, унда нуқсон сезмаймиз. Бироқ иккаласини бир жойга қўйганимизда ҳар икки персонажнинг хонтахта устида қўл тутиш ҳолати бир йўсинда тасвирланган. Ана шу нуқсондан қочилганда портретлар яна ҳам оригинал чиққан бўлар эди.

Буюк илқилоб куйчиси Ҳамза Ҳакимзода Ниёзийнинг жўшқин ҳаёти ва серқирра ижоди мўйқалам усталарини ҳам тўлқинлантириб келмоқда. Гўзаллик шайдолари Ч. Ахмаров, В. Уфимцев, А. Абдуллаев, М. Набиев ва бошқаларнинг портрет ҳамда картиналарини қизиқиш билан томоша қилиб, завқ олмоқдалар.

Бу актуал мавзуда Қ. Башаров «Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий» альбомини тайёрлади. Альбомдаги Ҳамзанинг жўшқин фаолияти ҳақида ҳикоя қилувчи ўттиз иккита линогравюрадан иборат расмлар орасида Қ. Башаровнинг услубига хос «Ҳамза минбарда», «Ҳамза Йўлдош Охунбобоев қабулида», «Революция шоирлари», «Илҳом оғушида» қисмлари билан танишар эканмиз, Ҳамзанинг содиқ шогирди Комил Яшиннинг қуйидаги сўзларни ҳаёлимизда жонланади: «Ҳамза бўрон қуши

сифатида кишилик зўр муддаоларининг мавжли ум-мони узра наъра урди. Тез орада бўрон гувиллаши ҳақида ўз халқига жар солди, ана шу шиддатли бўрон гувиллагач эса, галаба ва бахт-саодат ҳақида, инсон идрокиннинг улугворлиги ҳамда партия билан халқнинг енгилмас кучи тўғрисида қўшиқлар ёзиб, уларни ўз халқи билан биргаликда куйлади»¹.

Альбомда Ҳамзанинг кўп қиррали фаолияти, унинг асарлари асосида ишланган композициялар, шоир қилган орзунинг амалга ошаётганлиги ҳақидаги тас-вирлар жонли талқин этилган. Бироқ расмлар ҳам-корликда тайёрланганлиги сабабли улар ҳақида му-фассал фикр юритишни лозим топмадик.

* * *

Неча-неча тарихий воқеаларнинг гувоҳи бўлган Бухоро ва Самарқанднинг киши ақли бовар қилмай-диган ноёб ёдгорликлари, осор атикалари ўтмиш ва ҳозирги турли бадий асарларда мадҳ этиб келинмоқ-да. Бу шаҳри азиятларда турли даврларда қад кўтар-ган минора ва мадраса-лар, арк ва саройлар нафис ҳашам-и ва салобати билан сайёҳларни лол қолдир-моқда. Давримиз кишилари кўли гул халқ меъморла-рининг ҳамда ўткир соҳили усталарнинг меҳр кўрла-рига таҳсинлар ўқимоқдалар. Бу кўҳна шаҳарлардаги маданият ёдгорликлари буюк ишқибодан олди ҳам, ҳозирги кунимизда ҳам тасвир аҳлини илҳомлантириб келди ва келмоқда.

Қутлуғ Башаров мазкур тарихий обидаларга бой шаҳарларга неча бор ижодий сафар қилиб, «Бухоро-да» (уч расм) ва «Самарқанд — 2500 йил» (ўп иккита расм) линогравюраларини яратди.

Рассомнинг «Минораи калон», «Мирараб мадраса-си», «Оқшом» расмларидан иборат «Бухоро»сида ҳас-сосликни, лўнда тасвирий ифодани кўрамиз. Унда об-разлар ва тўлдирувчи деталлар кам, тематик жиҳат-дан жанрли ва лирик талқинга эга, монументаллик касб этган. Чиндан ҳам Қ. Башаров Ўзбекистонда миллий рассомлар орасидан мустақил изланиб, ети-шиб чиққан, линогравюра, литография техникасида

¹ К. Яшин. Танланган асарлар, III том. Ғафур Ғулом по-мидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. 1972 й., 73-бет.

юксак савияда самарали ижодий меҳнат қилаётган санъаткордир. Бу санъаткорликни биз унинг «Самарқанд — 2500 йил» альбомига ишлаган ва юқорида қайд этилган линогравюраларида яққол кўрамиз.

Самарқанднинг XXV асрлик тўйига тўёна қилинган альбом Регистон майдони олдидаги миллий анъанавий шодиёнани ифодаловчи композиция билан бошланади. Унда қўша-қўша карнай ва сурнайларнинг тантанали садосига монанд хиромон этаётган раққоса, кишилар давраси Шердор мадрасасининг олди фонида берилган. Альбомга кирган ўн олтига композицияда «Шердор. Тонгги газета», «Бибиҳоним. Сайёҳлар», «Тиллаи қор. Пахта қарвони», «Улугбек расадхонаси. Олиму фузалолар» ва бошқаларда қадимий ёдгорликларни шаҳарнинг шу кунги қайноқ ҳаёти билан омихта қилиб берилган. Альбомга нигоҳ ташлар эканмиз, рассомнинг композиция устида пухта ўйлаганлигини, аниқ график талқинга эришганлигини, сюжетнинг турли-туманлигини, мавзунинг аниқ ва лўнда ҳал этилганлигини кўрамиз. Санъаткор ёдгорликларни тасвирлашда мавзуга замонавий нуқтан назардан ёндашган, образлар ҳам пластик ёрқинлик касб этган. Расмлардаги умумий лавҳалар, персонажларнинг хатти-ҳаракати, юриш-туриши кенг, перспектив планди қамраб олинган. Умуман рассомнинг кўпгина шундай линогравюралари киноҳужжатчиларнинг воқеаларни эпик қамраб олишига ўхшаб кетади.

*

*

*

Ҳар бир миллатнинг ўзига хос миллий спорт ўйинлари бўлади. Бу миллий ўйинларнинг баъзилари давр тақозоси билан йўқолиб боради, баъзилари ривожланиб, оммавийлашиб кетади. Айрим миллий ўйинлар вақт ўтиши билан қайтадан тикланади.

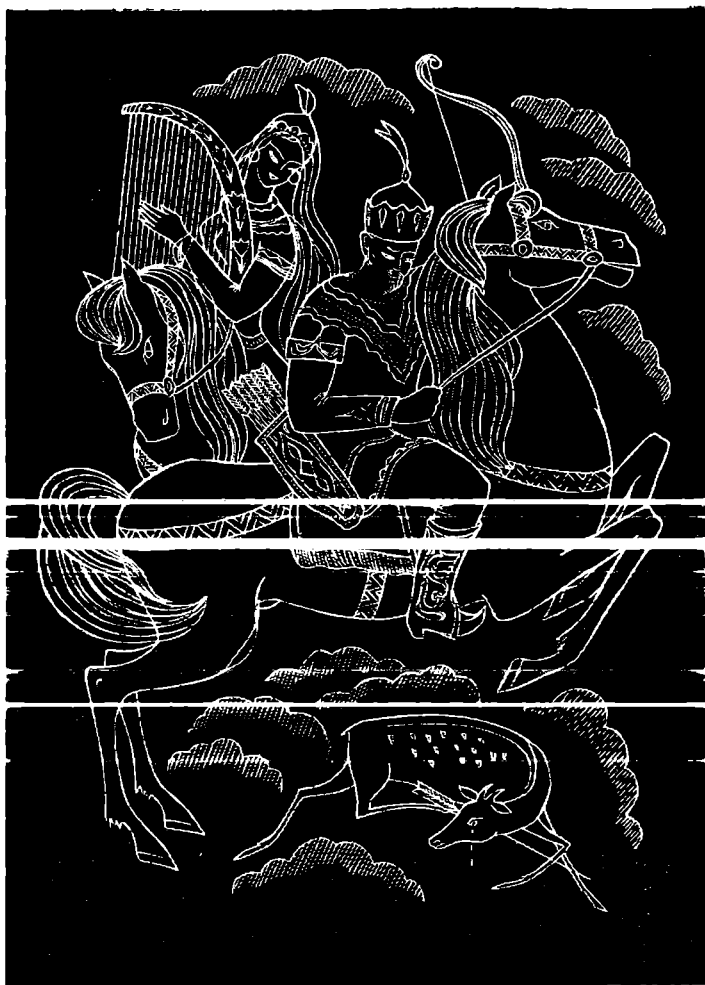
Қутлуғ Башаров ўз ижодий тақомили давомидида миллий мусобақа ўйинларини линогравюраларда кўрсатишни ният қилди ва бу истагини ўз ижодий анъанасига мувофиқ триптихдан бошлади. «Ўзбек миллий спорт ўйинлари» триптихи СССР ташкил топган кунининг 50 йиллиги олдида ташкил этилган республика рассомларининг ҳамда Ўрта Осиё республикалари ва

«Ғазал битилди. Алишер Навоий».

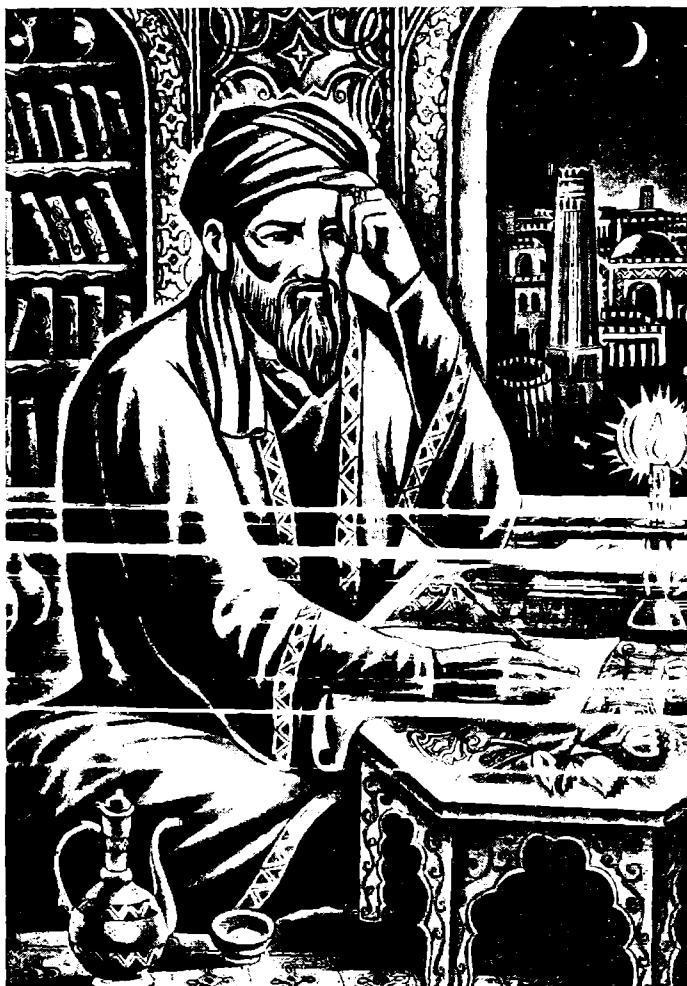
«Базм». Дашвер Павловичнинг «Сабъан сайёр» асари асосида.

«Шоҳ Баҳром овда».

«Искандар девори».

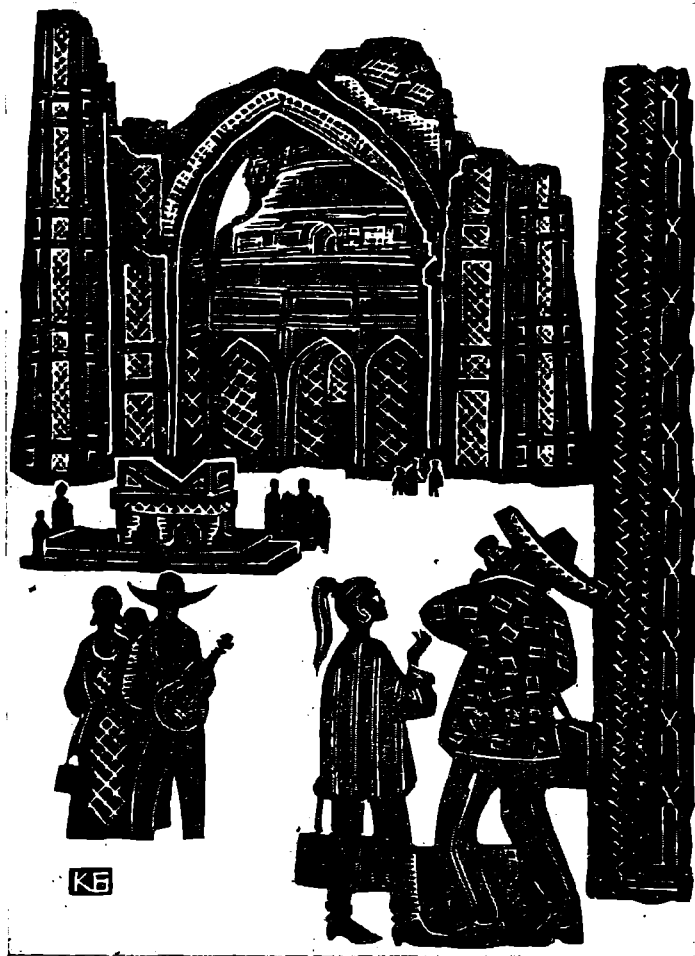
«Абу Райхон Беруний». Линогравюра.

«Бухоро. Минораи калон».

«Ей отиш». «Ўзбек халқ мусобақа ўйинлари» триптихидан.

«Сайёҳлар». «Самарқанд — 2500 йил» альбомидан.

«Гўри Амир». «Самарқанд — 2500 йил» альбомидан.

«Дружеским» издательством. — 2500 — руб.
альбомизация.

«Човгон ўйини». «Ўзбек халқ мусобақа ўйинлари» триптихидан.

«Рўмол олиш». «Ўзбек халқ мусобақа ўйинлари» триптихида.

«Самарқанд — 2500 йил». Ўзбекистон ССР Рассомлар союбн
Бадний фонди тайёрлаган альбомдан лавҳалар. Линогравюра.

«Регистон майдони», «Самарқанд — 2500 йил» альбомидан.

Қозоғистон тасвир усталарининг Москвада ташкил этилган зонал кўргазмасида намоиш қилинди.

Рассом ниятини миллий спорт мусобақаларининг ҳозирги кунда бизга унчалик таниш бўлмаган турларидан бошлади. Триптихнинг марказий қисми «Човгон ўйини» деб аталган. Бунда тўрт чавандоз от устида туриб худди шайбали хоккейда ишлатиладиган клюшкага монанд бурчакли таёқча билан кичкина тўпни рақиблари дарвозаси томон суриш учун қизгин кураш кетмоқда. Майдоннинг икки томонида ҳам жажжигина дарвоза. Тўп учун асосан икки отлиқ жон-жаҳди билан курашмоқда. Ундан берироқдаги рақиб тўпнинг йўналишини кузатиб турибди. Дарвоза яқинидаги суворий эса, бутун оғирлигини сўл томонга олиб, ҳимояга ҳозирланган.

«Човгон ўйини»да бир оний ҳаракат ҳаётий талқин этилган. Ўйинчиларнинг фикри зикри тўпда. Уларнинг туриш ҳолати, мувозапат сақлаш, от устида нақадар чаққон ҳаракат қилаётганлиги яққол сезилиб турибди. Бу қисм композицион қуриллиш ҳамла бадний талқини жиҳатидан ҳам пухта чиққан.

Триптихнинг чап қисми «Ёй отиш» деб номланган. Унда уч суворийнинг мўлжалга ёй отиш тасвирланган. Одатда ёй тўхтаб турилган ҳолатда отилади. Мазкур линогравюрада эса ёй мўлжалга қаттиқ чопиб кетаётган от устида отилмоқда. Бу ўша тур миллий мусобақанинг шартларига тўғри келмайди. Бунинг устига нишон ҳам яқин масофада берилган. Агар ёй отувчилар узоқроқ планда берилганида рассом ўз олдида қўйган мақсадига эришарди. Бу ниятни нишон ўрнатилган ёғочни ярмига қисқартириш билан ҳам қисман амалга ошириш мумкин. Шунингдек, отларнинг инерцион ҳаракати ҳам аниқ чиқмаган. Назаримизда бу жараён шу мавзуга бағишланган миниатюраларга ўхшаб қолгандай туюлади.

— Мен «Ўзбек миллий спорт ўйинлари» туркумини қадимий турларидан бошлашга ният қилдим,— дейди муаллиф.— Миллий спортнинг қисман йўқолиб бораётган бу турларини халқ эпосларидан ўқиб, баъзиларини кексалардан суриштириб билмоқдаман. Мен шу туркумга киражак «Олишув» линогравюрамда бир чапдаст паҳлавонни буқа билан олишувини кўрсатмоқчиман. Бизда миллий спортнинг бу тури ҳам бўл-

ган экан. Навбатда «Кураш», «Улоқ» ва бошқа миллий спорт мусобақаларини бериш учун изланилман.

Бизда чопиб бораётган от устида ердан нарсалиши ўйинини ҳам маълум. Бунда чавандозлик маҳорати ёрқин кўринади. Триптихнинг наватдаги қисми «Рўмол олиш» деб номланган. Асарда чавандоз йигитнинг ердан рўмол олиш ҳолати яхши тасвирланган. Йигит рўмолдан озгина нари масофада турган даврадагиларнинг қамчи ўйнатиши, ҳайқириги остида катта тезлик билан чопайётган от устида мувозанат сақлаб, ердаги буюмни олиши ҳақиқий суворийлигининг нишонаси. Рассом композициясида деярли барча деталлардан ўринли фойдалана олган. Бироқ асосий мақсад отнинг инерцион тезлигини беришга қаратилгани учун тулпор бир оз ер бағирлатиб қўйилган.

Мазкур триптих намоиш қилинганида унинг олдида кўпгина санъат мухлислари қатори республика халқ рассомлари Чингиз Ахмаров ва Абдулҳақ Абдуллаевлар ҳам тўхташиб, муаллифнинг ижодий муваффақиятларидан қувонишиб, рассомнинг ижодий фантазиясини яна ҳам бойитиши устида жиддий изланиши зарурлигини таъкидлашган эди. Қ. Башаров «Ўзбек миллий спорт ўйинлари» туркумининг наватдаги вариантларини яратишда ана шу истакларга амал қилиш ҳақиқатан ҳам фойдадан холи эмас.

Ўзбек эли кузпнинг нақадар тўкин-сочинлиги, сачийлиги тилларда дoston. Олтин кузимизнинг ўзига хос фойзи, латофати, таровати, сўлимлиги ҳақида соҳиб қилқаламлар бир олам асарлар яратишган, кузнинг зийнатини барала куйлашган.

Қутлуғ Башаров мазкур мавзудаги «Куз» деб номланувчи литографик аллегорик триптихнинг муҳлислар эътиборига ҳавола этди. Санъаткор бунга қадар асосан линогравюрада асарлар яратиб келар эди. Литография техникасида яратилган «Куз» триптихнинг биринчи катта ижодий зафаридир. Мазкур триптих дастлаб СССР ташкил топган куннинг 50 йиллиги олдидан Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон расомларининг Москвадаги Марказий кўргазмалар залида очилган зонал кўргазмасида намоиш қилинди. Пойтахтга келган азиз меҳмонлар, талабчан томошабинлар бу триптих билан илк бор танишиб, мулоҳазаларини ўртоқлашдилар.

— Ўрта Осиё республикалари ва Қозоғистон расомларининг зонал кўргазмасидаги кўнгина асарлар менда яхши таассурот қолдирди. Кўргазманинг Ўзбекистон ССР бўлимида мен Ҳ. Тансиқбоев, Р. Аҳмедов ва Қ. Башаровларнинг маҳорат билан яратган полотноларини завқланиб кўздан кечирдим. Мен шу кунга қадар Ўзбекистонда бўлган эмасман. Унинг гўзаллигини китоблардан ўқиб, экранларда томоша қилиб гоҳибона кўрганман. Назаримда, унинг гўзаллиги ва бойлигининг бир учқун расом Қутлуғ Башаровнинг «Куз» триптихида ўз аксини тоғандек. Триптихнинг шафтолиси, анори, узуми ҳам, айниқса назокат билан боқиб турган аёл персонажлари ҳам менга манзур бўлди. Бу график расмлар кишида беихтиёр лирик кайфият уйғотади,— деб ёзади зонал кўргазманинг «Таассуротлар дафтари»га Братск ГЭСининг қурувчиларидан бири В. Н. Харитонов.

«Куз» триптихнинг марказий қисми «Анор» деб номланган. Унда саватини ҳозиргина анорга тўлдирган оқила бир қиз мевани бўлажак умр йўлдошига назокат ва ибo билан тутмоқда. Йигитнинг чапдаст қўли анорда-ю, меҳр тўла кўзлари маҳбубига қадалган. У муҳаббат билан, вафо тўла нигоҳ билан севгилисининг ҳадя узатган қўлини оҳиста тутмоқда. Садоқатини,

пок севгисини қалбап изҳор этаётгандек. Қиз эса ички ҳаяжон билан ерга ифбатли боқиб турибди.

Рассом йигит ва қизни анорзор фонида аллегорик тарзда кўрсатишга интилган ва ниятига тўла эришган. Икки томондаги икки туп анор ниҳоли умумий композицияга уйғун келган, асар колорити майин ва лирик ҳал этилган.

Триптихнинг чап қисми «Шафтоли» деб номланади. Унда уч хил позадаги уч дугоининг шафтоли териш жараёни поэтик тасвирланган. Расмда саватларини бол томиб турган шафтолига тўлдириб олган жувонлар боғ оралаб йўлга ҳозирланишаётгандек. Қифтига сават қўйган аёл бир одим босган ҳам. Нимагадир ҳаяжон билан боқаётган ўртадаги аёл — унинг шафтолига қўл чўзган дугонаси композициянинг инерцион чиқишига омил бўлган. Тасвирда ҳеч бир ортиқчалик сезмаймиз. Персонажларнинг туриш ҳолати пухта ўйланган. Муаллиф ҳар бир типажни турлича ёзлик кийимда ифодалаган. Бирини дўппида, иккинчисини пинсбатан кенг кўйлақда, рўмолини бошига ўрамасдан, ташлаб қўйган ҳолатда, навбатдагисини рўмолини ихчам, чамбарак қилиб ўраб олган, енгсиз кўйлақда ифодалаган. Автор бу билан диёримиз водийларидаги аёлларимизни умумлашма тарзда кўрсатмоқчи бўлган ва учта типажни яхлит композицияда тасвирлаган.

Бу интилиш унинг «Узум» деб аталувчи учинчи қисмида ҳам кўзга ташланади. Бунда уч аёлнинг ширп-шакар узум ҳосилидан мамнунлиги, меҳнати завқини тотиётганлиги ҳаётини берилган. Улар, ширп-шарбат узумларга марҳамат қилиб, деяётгандек мезбонлик назокати билан боқиб туришибди.

Умуман «Куз» литографик-аллегорик триптихга томошабинининг нигоҳи тушиши билан унда лирик кайфият тугилади. Тасвир устасининг ниятига тушуна боради, эстетик завқ олади.

Асарининг пластик талқини лирика билан, майинлик билан суғорилган, ёрқинлик, аниқлик касб этган. Муаллиф мазкур триптихда Ўзбекистоннинг мевага ҳам конлигини, унинг сўлим боглари нақадар кўплиги, олтин куз фаслининг тўкин-сочин келиши, мезбонликни ўрнига қўювчи соҳибкорларнинг меҳнати сама-

«Узум». «Ўзбекистон кузи» триптихидан. Литография.

раси, завқли меҳнат жараёнини кўрсатмоқчи бўлган. Лекин...

— Лекин асарни чизинш жараёнида ўйимдаги ниятларимнинг ҳаммасини қоғозга қўчира олмадим,— дейди Қутлуғ Башаров.— Чунки шундай қилсам триптихнинг умумий мазмунига, бадий қимматига таъсир қилиб, эмоционал кучи йўқолар экан. Шу боисдан мен павбатда 12 листдан иборат «Олтин куз» туркум литографияни ишлашни ният қилиб қўйдим. Янаги куз фаслида диёримиз бўйлаб ижодий сафар қилиб, бой материал тўплаш ниятидаман.

Муаллиф «Куз» триптихининг умумий фониغا рамзий маънода олтин рангини олган. Бу эса, ниятининг тўла амалга ошишига ижобий таъсир кўрсатгандир. Унда озод, завқли меҳнат нашидаси, севги, вафо мавзунининг умрбоқийлиги лирик тонда тасвирланган. Бироқ «Куз» триптихи баъзи нуқсонлардан холи эмас. Биз бу нуқсонни асосан марказий қисмдаги «Анор»да сезамиз. Афтидан, рассом ўзбек миллий урф-одатларига етарлича эътибор бермаган бўлса керак. Одатда ким бўлишидан қатъи назар, ўзбекларда бошқа кимсасига бериладиган буюм ўнг қўл билан узатилади, олувчи ҳам самимият билан ўнг қўллаб қабул этади. «Анор»да эса, қиз анорни ўнг қўли билан тақдим этяпти, йигит эса чап қўли билан оляпти. Миллий қилли пичоқ ҳам доимо чап ёнга тақилади. Асарда эса пичоқ белбоғнинг ўнг томонига тақилган. Назаримизда, йигитнинг оёқ тутиш ҳолати ҳам ниҳоясига етмаган. Агар шу композицияда йигит шу ҳолатида ўнг томонда тасвирланганида бундай жузъий нуқсонлар ўз-ўзидан барҳам топар эди.

Рассомнинг «Куз» ва умуман юқорида фикр юритилган кўпгина асарлари том маъноси ила ўзига хос миллийдир. У асарларининг миллий бўлишига кўркўрона эргашмайди, балки уни янги изланишлари билан бойитишга интилади, янги миллий белгилар топади. Шу ўринда миллийлик ҳақида бир оз фикр юритишнинг жонз топдик.

Ёзма адабиётимиз халқ оғзаки ижоди намуналари — латифалар, термалар, эртақлар, дostonлардан баракали озуқа олиб, вояга етди. Оқибатда ажойиб назмий, насрий дoston, қисса, романлар бунёдга келди. Музикада эса, халқ куйлари ривожланиб, профес-

сионал музика санъатининг тараққиётига омил бўлди. Халқ қўшиқлари, катта ашулаларнинг тараққиёти вокаль симфоник поэмалар, ораториялар, операларнинг яралишида кўприк вазифасини ўтади. Миллий тасвирий санъатда ҳам бундай ривожланиш табиий равишда бўляпти. Ҳозирги замон ўзбек рассомчилиги умумсовет тасвирий санъатининг умумий услубий ривож билан биргаликда ўсиб бораёти. Шу ривожланиш билан бир қаторда ўзбек халқининг қадимий тасвирий санъат анъаналаридан ҳам ижодий фойдаланишга бўлган иштило тобора ортиб бормоқда. Биз қадимий миниатюралар, Афросиёб ва бошқа жойларда олиб берилган археологик қазилмалар вақтида топилган деворий ва бошқа тасвирий асарлардан илҳомланилаётганлигининг намуналарини ҳам кўрамиз. Бу борада рассомларда, айниқса, ёшларда археологик олимларнинг машаққатли меҳнатлари эвазига топилаётган янги топилмалари, жаҳоннинг турли жойларида сақланаётган ўзбек миниатюра асарларидан ташкил топган альбомларнинг олиб келиниши ва нашр қилиниши катта қизиқиш тугдирмоқда. Бундай изланиш жараёнида шаклан миллий, мазмунан социалистик рассомчилик санъатимиз яна ҳам камол топади, тасвирий санъатимизнинг ижтимоий миллий бўёқлари, тасвирий воситалари тараққий этиб, умумсовет санъатининг тадрижий такомилга муносиб ҳисса қўшади, интернационал белгиларни ортиб боради.

Совет Социалистик Республикалари Иттифоқининг 50 йиллиги олдида эълон қилинган Тезисларда «Совет Социалистик маданияти миллий формаларининг хилма-хиллигида умумий, интернационал белгилар тобора кўпроқ сезилмоқда. Миллий белгилар бошқа қардон халқларнинг ютуқларидан кўпроқ паф кўриб кўнаймоқда. Бу — ривожланиб борувчи жараёндир. Бу жараён социализм руҳига, мамлакатимиздаги барча халқларнинг манфаатларига мос бўлиб тушади. Миллий тўсиқларни писанд қилмайдиган ва барча меҳнат аҳлига баб-баравар хизмат қиладиган янги, коммунистик маданият исгизлари аини шу зайлда вужудга келтирилмоқда», — деб миллий маданиятларнинг камолига ленинча баҳо берилди.

Қўтлуғ Башаровнинг хоҳ дастгоҳли графикасидан, хоҳ китоб безакчилигига оид расмларига пигоҳ

ташлар эканмиз, уларда миллийликни ёрқин ҳис этамиз. Бу ижодий ютуқларга у қадимий ёдгорликлардаги тасвирий намуналарни, халқ усталарининг ўлмас даҳоси туфайли бунёдга келган амалий санъат дурдоналарини, Қамолиддин Беҳзод, Маҳмуд Музаҳҳиб каби мусаввирларнинг ижодий мактабларини, хаттотларнинг китоб безатишидаги нафосатини, қолаверса, жаҳон тасвирий санъати эришган илғор анъаналарни синчиклаб кузатиши, ижодий ўрганиши, уларга замон талаби нуқтаи назаридан ёндашиши туфайли мушараф бўлди.

Ўзбекистон Ленин комсомолни мукофоти лауреати Қ. Башаров коммунистик мўл-кўлчиликни бунёд этиш йўлида фидокорлик кўрсатаётган меҳнат қаҳрамонларининг образларини яратиш борасида ҳам тинимсиз изланиб келмоқда. У шу йилнинг бошларида диёримиз бўйлаб ижодий сафар қилиб, меҳнат жабҳаларида жавлон ураётган азаматлар ҳаёти билан танишиб, кўп-лаб эскизлар чизиб қайтди. Булар номи тилларда дoston Ризамат ота Мусамуҳамедов, Ромстан районидagi «Октябрь 50 йиллиги» колхозининг чевар теримчиси Муҳаррам Фармонова, Пастдарғом районидagi «Ленинизм» колхозининг илғор сут соғувчиси Холисхон Ҳайитова, жиззахлик йилқибочар Неъмат Файзиев, Шерободдagi Қосим Раҳимов номли совхоз комсомол ёшлар бригадасининг бошлиғи Муҳаррама Қурбонова, боботоплик машҳур чўпон Норқул Йўлдошев ва бошқалардир. «Меҳнат зарбдорлари» деб номланган бу туркум расмларини мусаввир литография техникасида амалга оширди. Мазкур литографиялар санъаткорнинг умумий мавзуда эмас, балки конкрет қаҳрамонлар ҳақида ҳам тўлақонли асарлар ярата олишидан далолат берди.

Замон талабларига ҳозиржавоблик билан ижод қилиб келаётган санъаткор Қутлуг Башаровнинг дастгоҳли графика соҳасида яратган асарлари фақат қайд этиб ўтганларимизгина эмас. Биз унинг ижодида диққатга сазовор бўлганлари ҳақидагина фикр юритдик. Рассом томонидан эскизга туширилган ё бир оз сайқал беришни талаб этадиган линогравюра, литографиялари анчагина. Улар тематикаси билан талаб даражасида бўлса-да, график йўнилиши жиҳатидан, пластик сайқали томонидан ижодкорни ҳали тўла

қаноатлантормайди. Бундай ўз-ўзига талабчанлик эса, ҳар бир қилқаламда бўлавермайди, албатта.

Биз юқорида тилга олган тематикасининг ранг-баранглиги, мавзунинг атрофлича қамраб олинганлиги, қаҳрамонлар асар талаби нуқтаи назаридан пухта танланганлиги, улар узукка кўз қўйгандек ўрни-ўрнида берилганлиги ва бошқа ижобий ҳамда салбий ҳислатлари ҳақида юксак талқин даражасида бўлмаса ҳам тўхталиб ўтдик.

Умуман олганда Қутлуг Башаровнинг дастгоҳли графика асарлари пластик талқинининг лирик ва майинлиги, нафосати, мазмунининг ёрқин ва аниқлиги билан санъатдошлари ижодидан фарқ қилиб туради. Унинг график тилининг ҳаракатчан (инерцион) ва кучлилиги, силуэтининг аниқлиги, композициянинг асосий мақсадни очишга бўйсунганлиги, мавзуларининг ҳаётийлиги билан ўзига хосдир.

Қутлуг Башаров ижоди катта ҳаяжон ва ўйга тўла. Шоиртабиат рассом ҳаётда гўзаллигининг, ақл-идрокнинг тантанасини кўришни истайди, шунга интилади. Унинг бу йўлдаги чин нияти тинимсиз синчковлик билан изланиши ҳамроҳи бўлиб келмоқда.

Инсон китоб туфайли оламни билди, унинг тараққиёт қонунларини тушунади, ўзининг руҳий ва маънавий дунёсини бойитади. Зотан, китоб давримизнинг ҳаёти, унга ёш ҳам, кекса ҳам мурожаат қилади.

Агар китоб растасига кириб қолгудек бўлсангиз, кўпроқ эътиборингизни пафис, бежирим ишланган китоблар тортади. Ўзингизга ёққанни қўлга олиб, оҳиста варақлайсиз. Ички сарлавҳа ва безакларига қизиқиш билан разм солиб чиқасиз. Бадний беағи ва полиграфик ижроси меъёрида чиққан китобни одатда позарурроқ бўлса ҳам харид қилганингиз келади.

Ўзбек совет тасвирий санъатида китоб графикаси ва безакчилиги асосий ўринни (айниқса 60-йиллардан кейин) эгаллаб келмоқда. Бу билан биз ўзбек китоб графикаси юксак поғонага кўтарилди, ўз миллий услубига тўла эга бўлди, демоқчи эмасмиз. Унинг ривожланишига днёримизда снёсний, илмий ва маданий соҳаларда содир бўлган ўзгаришлар самарали таъсир кўрсатди. Омма орасига кенг тарқалувчи бу соҳанинг тараққиётига фақат график рассомларгина эмас, балки живопись монументалист ва айрим ҳайкалтарошлар ҳам улуш қўшдилар. Китоб графикаси усталари дастлаб китобларга кўпроқ умумий бадний безаклар ишлаб келган бўлсалар, 60-йилларга келиб халқ руҳини, ишчи, деҳқон ва знёлларининг ўзларига хос маънавий дунёларини типик ифодалаш, ўзларига хос дастхатга эга бўлиш, ҳар бир чизиқнинг сўзга монанд келиши ва бошқа хусусиятларга интилиш кучайди. Китоб муқовасига, ички бошланиш саҳифаларига, варақларга ишланган график расм ва безаклар республика ҳамда Иттифоқ рассомларининг кўرғазмаларидан муносиб ўрин ола бошлади.

Китоб безакчилиги санъати хусусида сўз борганида Ўзбекистонда бу соҳанинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва камол топишида асосчи бўлган қалдирғоч миллий китоб наққоши марҳум Искандар Икромовнинг номини ҳурмат билан тилга оламиз. Китоб графикаси соҳасида сидқидилдан ижодий тер тўкиб, ўзига хос ижодий мактаб яратган санъаткор И. Икромов китоб безашда халқ наққошчилигидан ижобий ва ижодий фойдаланди ҳамда унга замонавий руҳ бағишлади. Санъаткор китоб безакчилигида фақат ўзига хос услуб яратибгина қолмай, балки китобларни сод-

да ва нафис макетлаш, ўзига хос ҳарфлар танлаш, расмларни ўрни-ўрнига жойлаш, архитектоникаси соҳасида ҳам қилқаламлигини намоиш этди, кўплаб шоғирдларга устозлик қилди.

Кейинги йилларда Искандар аканинг қобил шоғирдлари ҳамда мамлакатимизнинг турли олий бадий институтларининг графика бўлимларида таҳсил кўрган рассомлар китоб графикаси соҳасида қалам тебратиб, бу соҳанинг ривожига муносиб ҳисса қўшишмоқда.

Китоб графикаси соҳасида собит туриб мўйқалам тебратаётган рассомлардан бири Қутлуғ Башаровнинг ҳам китоб безакчилиги санъатида ўз ўрни, мавқеи бордир. Графика соҳасида бадий билим юрти даражасида маълумот олган Қ. Башаров ижодий фаолиятини бошлаган кезларда республикамызда нашриёт ва босмахопалар кўпайган, китоб безатувчи рассомларга талаб ва эҳтиёж ортган айни қизгин паллага тўғри келди.

Умид инҳоли излаиш кезларида бир қатор китобларга расмлар ишлаб, дастлабки сиповдан ўтди. Ижодкорлардан С. Смирновнинг «Брест қалъаси қаҳрамонларини излаб» (1958) китобига чизган безаклари унинг келажаги порлоқлигидан далолат берди. Асардаги безакларга бир-бир шгоҳ ташласак, деярли ички расмларнинг умумий бўлиб қолганлигини, ёрқин жиҳатлари билан ажралиб турмаслигини ҳис этсак-да, пулемётчининг баҳодирлигига бағишланган композицияда ялт этган учқунни кўрамыз. Зотан, бундай учқунлар бирин-кетин аланга бериб, рассомнинг ҳақиқий ижодий қиёфасини кўрсатишида муҳим омил бўлди. Шундан кейин Р. Отаевнинг «Зумрад япроқлар», С. Иўлдошевнинг «Чирчиқ бўйида», Содиқ Нуриμβетовнинг «Салом, дўстларим», Мирмуҳсиннинг «Тунги чақмоқлар», Маҳмуд Таймурнинг «Ҳикоялар», Тугулбой Сидиқбековнинг «Тоғ орасида», Рўзи Қодирийнинг «Қураш илҳомлари», Осип Юхновнинг «Келинчаклар жазолайди», Сулаймон Рустамнинг «Таиланган шеърлар», Шухратнинг «Сенинг севгинг» сингари кўпгина бадий асарларнинг супер муқова, муқова, шмуцтитулларига, ички саҳифаларнинг мазмунига монанд нақшли бошлама ҳарфлар, якуний расмлар китобхонларда яхши таассурот уйғотди.

Зотан, унинг истеъдоди дастлаб китоб наққошлиғида намоён бўлди. Унинг шифокорлар ҳаёти, умуман тиббиёт ҳақида ҳикоя қилувчи тўнғич мустақил расмлари ижодий фаолиятининг такомилда муҳим омил бўлди. У медицина мавзuidaги китобларга мақбул расмлар чизиб, бежирим макетлар тузиш билан бирга, бошқа санъатдошлардан ҳам шундай ижодий меҳнат қилишни талаб этади. Санъаткорнинг сидқидилдан пзланишининг оқибати ўлароқ «Медицина» нашриёти чоп этган китобларнинг бадний беаги мақтовга сазовор бўлди. Ўрта Осиё республикалари ва Қозогистоп ССР ўртасида ташкил этиб келинаётган анъанавий зонал китоб кўргазмаларида фаҳрий ёрлик ва дипломлар билан тақдирланди. Шулардан 20 га яқини шахсан Қ. Башаров қаламида сайқал топгандир.

«Медицина» ва «Фан» нашриётларида китоб безакчилиги соҳасида эришилган ижодий ютуқлар Ўзбекистон рассомларининг Х съездига қилинган ҳисобот докладда ҳам алоҳида қайд қилинди ва бу ташаббусни бошқа нашриётларга ёйишга даъват этилди.

Китоб безакчилиги иши билан унчалик таниш бўлмаган кишилар «Фан» ва «Медицина» нашриётлари чоп этадиган китоблар полиграфик жиҳатдан пухта бўлса киҒоя, унда рассомнинг деярли ўрни йўқ, деган асоссиз даъвоини илгари сурган ҳоллар ҳам бўлган. Ваҳоланки, илмий-назарий соҳага оид адабиётларнинг ҳам, бадний асарлар даражасида безатилишни даврмизнинг ўзи талаб этмоқда. Илмий китобларнинг атамасига жуда бўлмаганда рассом муносиб ҳарфлар пзлайди, макетининг хушбичим чиқиши хусусида бош қотиради. Таниқли медик олим И. Н. Мешальтеннинг Ўзбекистон «Медицина» нашриёти чоп этган «Матерьяльная комиссуротимия и её гемодинамический эффект» китобининг беаги (рассом Қ. Башаров) 1968 йилги зонал китоб кўргазмасида биринчи даражали дипломга сазовор бўлганлиги фикримизнинг шоҳидидир. Китобнинг устки муқовасида инсон юрагининг табиий кўринишидаги расми берилган. Ички безаклар ҳам анатомик жиҳатдан аниқ, тиниқ ва чиройли ишланган. Шунингдек, муқовадаги китоб атамасининг ҳарфлари кўп бўлишига қарамай, ихчам ва лўнда чиққан. Фақат бугина эмас, у сайқал берган

бир қатор тиббий асарлар: В. И. Русаковнинг «Регуляция воспаления и регенерации в хирургии», профессор Н. Мажидовнинг уч томлик «Клинико-диагностики и лечения лептотомингитов», «Инфекционно-аллергические заболевания нервной системы», «Алкоголизм и некоторые другие интоксикационные заболевания», П. Л. Сеновнинг «Фармацевтика химия дарслиги», Г. М. Фрейдович ва З. П. Шулкованинг «Затяжные формы бруцеллеза и их лечения», Р. С. Гершеневичнинг «Лейшманиозы внутренних органов у детей», «Проблемы важнейших инфекционных заболеваний» (тўплам), «Вопросы гигиены и санитарии в Узбекистане», К. Х. Тагировнинг «Мочеполовая болезнь у детей в Узбекистане», Б. Н. Калмыковнинг «Об очаговых пневмониях и рентгенодиагностике коревых пневмоний», «Искусственная гипертония» (тўплам), «Эпидемический гепатит» (тўплам), М. С. Астров «Избранные труды», Д. М. Абдурасуловнинг «Клинико-рентгенологические распознавания заболеваний дистального отдела толстой кишки», А. Ю. Юнусовнинг «Физиология крови человека и животных в жарком климате» ва бошқа юзлаб китоблар муносиб бадиий сайқали билан китобхонлар назарига тушди.

Китоб наққошининг У. А. Орипов, П. И. Мазаев, Э. В. Гришкевич, М. В. Даниловлар томонидан ёзилган «Механическая желтуха» асарига ишланган расмлари ҳам юксак талаб даражасида чизилган. Рисоланинг муқоваси фони қора рангда бўлиб, унинг сариқ касалининг жигардаги асорати ярим ой шаклидаги расмда сарғиш ва қорамтир рангда ифодаланган. Имзо ва китоб атамасининг оқ рангда ихчам берилганлиги унга кўркемлик бахш этган. Муқовада эса тилла рангдан ўринли фойдаланилган. Шунингдек, китобга 130 та оқ-қора рангли график расмлар илова қилинган бўлиб, улар авторлар ниятини кўргазмади равишда тўла ифодалашга яқиндан ёрдам берган. Рассом ана шу расмларнинг аниқ чиқиши учун У. Орипов ва М. Даниловларнинг амалий кўрсатмаси асосида ўзоқ ишлади. Оқибатда бу китоб зонал кўргазмада (1971 йил) диплом билан тақдирланди.

Тиббиёт, хусусан, илмий-назарий китобларга расмлар томонидан тасвирий сайқал беришнинг ўзига хос қийин томонларидан бири шундаки, бундай ки-

тобларга муаллифлар томонидан қўйилган номлар бадний асарларга қўйилган атамаларга қараганда кўп ҳолларда меъеридан ортиқ бўлади. Масалан, Қ. Башаров томонидан 1962 йилда безалган И. Г. Мардерштейннинг «Отражения в художественной литературе учения о физиологии головного мозга» асари фикримиз далили бўла олади. Рассом китобнинг муқовасида беш хил: оч жигар ранг, оқ сарғиш, оч қизил, тўқ бинафша ранглардан фойдалангани ҳолда, китоб муқовасининг анча чиройли чиқишига эришган. Рассомнинг юқори ва пастда «Отражение» ҳамда «головного мозга» сўзларини оч қизил рангда, қолган сўзларни тўқ бинафша ранг фонида оқ рангда (ҳарфларни) бериши китобхонга анча енгиллик тугдирган. Мазкур рисолада ҳарфлар катта ва ўртача йўсинда берилган. Агар рассом ҳарфларни кичик ҳажмда қилиб юборса, ўқувчига дастлабки танишмишда қийинлик тугдирарди. Ҳамма ҳарфларни бирдек танлаганида асарнинг номи муқова саҳифасини бутунлай қоплаб олиб, мутаносибликни бузарди. Шу боисдан, бундай узун атамаларга муносиб ҳарфлар танлаш рассомдан алоҳида маҳорат талаб этади. Бундай ўзига хос қийинчиликларни ҳал этишда ижодкорлардан Ю. Павлов ва бошқалар Қ. Башаров билан биргаликда излашиб, яхши натижаларга эришиб келишмоқда. Бундай асарларни безашда яна шуни ҳам борки, китобларнинг ички қисмидаги кўргазмалар расмлар рассомларнинг эркин бадний ижод қилишларини эмас, балки анатомик шакл ва ҳолатларнинг аниқ бўлишини талаб этади.

Шунингдек, Қ. Башаровнинг тиббий олим Л. Икромовнинг «Суд кимёси» ва «Суд кимёси практикуми», Ҳ. А. Юнусовнинг «Болезнь Боткина у детей» китобларининг муқоваларига ишланган расмлари ҳамда қўллаган ҳарфлари ҳам талаб даражасида чиққан. Айниқса, унинг «Суд кимёси практикуми» даги изланиши эътиборга моликдир. Муқовада оч пушти, оқ ва тўқ қора рангдан фойдаланилган. Китобнинг атамаси ҳам муқованинг ўрта қисмида ёрқин берилган. Штативдаги колбаларнинг тасвири фонидagi қора ранг ва китобнинг ўнг томонидаги энли қора ҳошияга уйғун келган асар атамасининг кўркем ва аниқ кўринишига ёрдам берган. Бундай ижобий далилларни яна кўплаб келтириш мумкин.

Қ. Башаровнинг «Фан» нашриёти томонидан chop этилган «В. И. Ленин ва хорижий Шарқ адабиёти» (авторлар коллективи) китобига ишлаган бадий бе-заги ҳам зонал кўргазмада энг яхши бадий безатил-ган китоблардан бири деб топилди. Китобнинг умумий фони ол байроқ рангида бўлиб, унда В. И. Ленин жум-лалари сарик рангда, бошқа сўзлар қора тусда ихчам форматда берилган. Унг томонда эса, халқлар дохийи-си Владимир Ильичнинг монументал образи яратилган ёдгорлик тасвирланган. Ёдгорлик тўқ қорамтир ва қиз-гиш рангда. Умуман, бу тўрт хил тус бир-бирига уй-гун келган, китобни салобатли қилиб кўрсатган.

«В. И. Ленин ва хорижий Шарқ адабиёти»ни қўлга олар эканмиз, хорижий Шарқ халқларининг ҳам ас-рий зулм исканжаларидан озод бўлишларида фаолия-ти ва ўлмас асарлари билан раҳнамо бўлган Влади-мир Ильичнинг Шарққа меҳр ва ишонч билан боқаёт-ганини ҳис этамиз. Ленин гоьлари ва башоратлари шарқда ҳам амалга ошаётганлигини қалбимиз кўрамиз. Чиндан ҳам, хорижий шарқлик қанча-қанча сўз уста-лари Ленин энёсида баҳраманд бўлаётганликларини барала куйламоқдалар. Ана шу фикр расомнинг иня-тида тўла-тўкис амалга ошган. Ранг танлашда сийқа услубдан қочиб ўз самарасини кўрсатган.

Ҳар бир санъаткор ижодий меҳнати жараёнида бир йўсинда юксалиб боравермайди, албатта. Баъзан қоқилади ҳам. Қ. Башаров шундай қатор ижодий за-фарларга эришиши билан бир вақтда қайтариқларга, ноаниқликларга йўл қўйган вақтлари ҳам бўлди. Бунининг Шуҳратнинг «Сенинг севгинг» шеърлар тўп-ламига ишлаган беагида кўрамиз. Рассом мазкур китобга бадий жиҳатдан бўш безак чизгани йўқ, би-роқ халқ наққошлигидан фойдаланаман деб Исқандар Иқромовнинг услубини ихтиёрсиз такрорлаб қўйди. Агар у нақшга ижодий ёндашиб, асар руҳидан келиб чиқиб, унга замонавий элементлар киритганида, на-фисроқ ҳарфлар танлаганида мақсадига эришар эди. Санъаткор бу нуқсонни тез англади. Муттасил изла-ниб, мустақил янги безаклар яратди.

Бу мустақил изланишнинг маҳсулини биз Г. Брян-цевнинг «Амирнинг қиличи» қиссасига ишлаган бе-закларида ва бошқа расмларда аниқ кўрамиз. Қ. Ба-шаров «Амирнинг қиличи»нинг икки нашрига безаклар

ишлади. Китобнинг ҳар икки нашрининг муқовасида бир хил композициядаги сурат (эрк учун курашган оддий халқ вакили — жангчининг амирлик истибдодини емириш, икки синф вакилининг ҳаёт-мамот учун курашаётган они фонида тасвирланган) берилган. Бироқ иккинчи нашрнинг шмуцтитулида амир сарбозларининг бева-бечораларни ур-калтак, сур-калтак билан ҳайдаб кетаётганлиги кўрсатувчи расм қўшилган. Бу композицияда китоб муаллифи рамзий маънода олға сурган фикрни, яъни амир оддий халқни оғир эксплуатация қилиши орқали бойлик орттирган, деган ниятни тасвир «тили» билан кўрсатишга муваффақ бўлган. Бу жараён кўҳна шаҳар кўчаси фонида тасвирланади.

Шунингдек, қиссанинг уч қисмига урта расм ва бобларнинг ниҳоясига воқеалар характеридан келиб чиққан ҳолда олтита якуний расмлар берилган. Қисмларга ишланган линогравюраларда эса (биринчи қисмда) кўмилган бойликнинг сири битилган шамширни маҳкам тутган совет чекисти Комил Қаримовнинг ҳаяжонли қиёфаси, (иккинчи қисмда) уйдаги сирли қилични қўлга киритиш учун бўлган яширинча интилиш, (учинчи қисмда) бутун қилинган уриниш ва умидларнинг сароб бўлиб чиқиши, оддий халқнинг пешана тери эвазига йиғилган олтинлар халқ мулкига айланганлиги нфодасини топган. Расмлар умуман ёзувчи илгарин сурган ниятларни китобхонларга етказишда муносиб ҳисса қўшган, асар мазмунини тўлдирган, уйғун келган.

Қутлуг Баширов китоб наққошлиғи соҳасида 1972 йили баракали ижод қилди. «Медицина» нашриёти томонидан чоп этилган қатор тиббий рисолаларга рассом ҳамда расмлар муҳаррири бўлиб ишлаш билан бирга, атоқли ёзувчи Шароф Рашидовнинг «Ғолиблар», «Бўрондан кучли», «Қудратли тўлқин» романларига ҳамда «Дўстлик байроғи» публицистик мақолалар тўпламига рангли литографик расмлар ишлади.

Дастлаб «Ғолиблар» повесть шаклида эълон қилинган бўлиб, ушш рассом В. Қайдалов безаган эди. Адиб кейинчалик қисса устида жиддий ижодий меҳнат қилиб, унга янги образ ва воқеалар киритиб, 1972 йили роман шаклида Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётида чоп эттирди. Роман республи-

камиз халқ хўжалигининг, айниқса, қишлоқ хўжалигининг энг ҳал қилувчи марказий масалаларидан бирига — сув масаласига, янги ерларни ўзлаштириш ва биричи навбатда мамлакатга қўплаб пахта етиштириб бериш масалаларига, социалистик қишлоқда етишган янги, жонкуяр ва олижаноб совет кишиларининг умумлашган образларини яратиш, уларнинг ўзгартрувчанлик ва яратувчанлик фаолиятларини, курашларини бадиий ифодалашга бағишлангандир.

«Ғолиблар»нинг супермуқовасида романнинг кульминацион воқеаси — илгари синфий душманлар томонидан беркитиб ташланган булоқ очилиши, муздек ҳаётбахш сувнинг отилиб чиқа бошлаганлиги воқеаси жонли, ҳаётий тасвирланган. Оби ҳаёт кўзининг очилганлигидан, унинг сувсираб ётган бўлиқ экин майдонларга ҳали замон йўл олишидан фақат бободехқон Умрзоқ ота ёки Олимжон чексиз севинаятганлари йўқ, балки булоқдан қайнаб чиқаётган сувни энтикиб кузатаётган барча олтинсойликлар ҳаяжонланмоқдалар, қақраб ётган экинзорларининг яшил либосга бурчанишини кўз олдиларига келтириб шодланмоқдалар. Рассом супермуқовада ва бошқа расмларда қора ва олов рангдан ўринли фойдаланган. Расмда олтинсойликларнинг гүрури, Умрзоқ ота ва Олимжонларининг умумлашган образи ҳаётий, жонли яратилган.

Китобнинг муқоваси тўқ қизил рангда бўлиб, муаллифнинг номи ва романнинг атамаси ихчам тарзда нафис зарҳал ҳарфлар билан берилган. Романнинг муқоваси ва макети ҳам бежирим чиққан. Асарнинг шмуцтитулида эса паст-баландликлардан иборат чўл манзараси, унда манзилга ошиқаётган Ойқиз, самода эса чўл бургутининг парвози тасвирланган. Бу расмда булоқ кўзи беркитилгандан кейинги аянчли манзара кўз олдимизда жонлангандек бўлади.

Қишлоқ Советининг рансаси Ойқиз романнинг бош қаҳрамони. У замонавий ўзбек хотин-қизларининг типик образи. Ойқизнинг вазифаси оғир. Лекин у халқ олдидаги бурчини равшан тушунади. Ҳар қандай ташвишлар ва машаққатлар бу иродали аёлдаги ҳаётга муҳаббат, келажакка ишонч, дўстларга садоқат, халқни бахт-саодатли қилишга интилиш туйғусини ўчиरोлмайди. Унинг раҳбарлигида ва ташаббуси билан янги ерлар ўзлаштирилади. Пахта ҳосилдорлиги оширила-

дн, эски қишлоқ ўрнида янги қишлоқ қад кўтарди. Зотан, романининг ички қисмидаги биринчи литографик расм Ойқизнинг дастлабки фаолиятини очиб беришга қаратилган. Биз расмга боқар эканмиз, асардаги қуйидаги: «Ойқиз бошини кўтариб, юқорига қаради-ю, ўзини бир лаҳза йўқотиб қўйди, қўққисдан юрагида пайдо бўлган қўрқув ва ваҳимадан ранги оқариб кетди. Унинг олдида баҳайбат қуш кўзини тикиб турарди. Қушнинг сап-сарик, катта кўзларининг қорачиги бўртиб чиққандай кўринарди. Ваҳимали йиртқич узун-узун тирноқлари орасига чангаллаб олган суякни кемпираркан, қиздан кўзини узмасди» сўзлари кўз олдимизда жонланади. Умуман, мазкур расмда ва кейингиларида Ойқиз опгининг ўсиб, халқ бахт-саодати учун курашчи бўлиб етишганлиги ўз ифодасини топган. Рассомнинг ижодий муваффақиятларидан бири ҳам ана шунда намоён бўлади. Навбатдаги расмда Олимжоннинг она-Ватан озодлиги учун аскарлик либосини кийиб, дўсти ва севгилиси билан хайрлашаётгани, кейингисиде Умрзоқ отанинг кўз қораси Алишернинг немне офицерини аспир олганлиги воқеалари тасвирланган.

Романдаги бош қаҳрамонлардан бири — буюк инқилобдан илгари огир эксплуатация зулмини, йўқчилик жабрини кўп чеккан, Октябрь ғалабаси туфайли ҳақиқий бахтга эришган Умрзоқ отанинг образи ҳам тасвирда ҳаётини яратилган. Расмда биз Умрзоқ отани табиий офат — ёғайтган дўлдан қаттиқ изтиробга тушган пуронийнинг бош яланг, оёқ яланг звеноси томон — меҳр билан парваришлайётган гўзалари томон ҳаллослаб чошиб бораётган ҳолатда кўрамиз. Ўқдай сава-лаб ёғайтган дўл унинг юзига, бўйига ва елкасига қамчилдек тушмоқда. Бироқ у ҳеч нарсани инсан қилмай олган интилоқда. Композицияда отахоннинг ана шу ҳолати жонли чиққан. Унинг жон-жаҳди билан ачиниб чопайётганлиги яққол ҳис қилинади. Ниҳоят, сўнгги расмда Умрзоқ отанинг сафдоши Ҳалим бобонинг кайалга кийим-боши билан тушиб, ўпқонни бекитаётган дақиқалари тасвирланган. Кишиларнинг табиий офат олдида эсанкирамай, унинг олдини олишда бир тану бир жон бўлиб курашишлари ҳаётини ифодасини топган.

Ш. Рашидовнинг «Бўрондан кучли» романи «Ғолиб-

лар»нинг мустақил давом бўлиб, бу асарда ҳам Ойқиз, райком секретари Жўрабоев, Смирнов, Погодин, Олимжон, Умрзоқ ота ва бошқалар бир ёқадан бош чиқариб, қум бўрони устидан ғолиб келадилар, Мирзачўл бағрида меҳнат қаҳрамонлари томонидан ўзлаштирилган янги ерда етиштирилган «оқ олтин»ни жонбозлик кўрсатиб сақлаб қоладилар. Қ. Башаров мазкур романга ҳам олти та литографик расм ишлаган. «Бўрондан кучли»нинг супермуқоваси асарнинг кульминацион воқеаси — қум бўрони пайти, унга қарши курашда матонат кўрсатган Погодинга Ойқиз ва Лолаларнинг мададга келиб, уни ўлим чангалидан олиб қолиш пайти тасвир тили билан берилган. Романни варақлашда давом этар экансиз, нигоҳингиз чўлга комил ишонч билан отланган Ойқиз, Олимжон ва Умрзоқ оталарга тушади. Бу расмдаги Ойқиз ҳар жиҳатдан камолотга эришган, қатъий продати, янгилик сари, халқ бахт-саодати сари ҳаминша олға интилувчи қаҳрамон сифатида тасвирланган. Навбатдаги композицияда Ойқиз чойхонада илгариги зафарлари билан шишиниб кетган, шу мағрурлик оқибатида ҳаётдан орқада қолаётган колхоз раиси Қодиров билан ҳақ иш учун талашаётган онда кўрсатилади. Учинчи расмда эса, гўзага жиддий шикаст етказган табиий офатдан кейин қаҳрамонларининг ҳамдид, ҳамкор бўлиб меҳнат қилаётганликлари кўрсатилган. Қолган композициялар ҳам романдаги қизиқарли, ҳаяжонли воқеаларни очиб беришга бағишланган.

Қутлуг Башаров ҳар икки романга чизган бадний расмлари билан юксак профессионал малакага эга бўлган китоб наққоши эканлигини яна бир бор намоён эта олди. Китобхон жўшқин ишлаган расмларга бир-бир илгоҳ ташлаганида кўз ўнгидан реал воқеликнинг жонли манзаралари кинолентасидек ўта бошлайди. У биринчи беағи биланоқ китобхон эътиборини тортади. Расмлардаги воқеаларнинг эмоционал кучи эса, борган сари ортиб боради.

Агар биз моҳир график rassom В. Кайдаловнинг мазкур дилогияга ишлаган расмлари билан Қ. Башаров литографияларини қиёслайдиган бўлсак, Қутлуғнинг нисбатан юксак маҳорат кўрсатганлигининг шохиди бўламиз. Бу билан биз В. Кайдалов чизган расмлар бадний жиҳатдан бўш демоқчи эмас-

миз, у расмлар ҳам асар воқеалари мазмунига мос. Бироқ безаклар назаримизда шунчаки безак бўлиб қолган, расмларда ҳарорат етишмаган. Бу нуқсон рассомнинг асар руҳига чуқур кириб бормаганлигидан далолат беради. Рассом чизган литографияларда қаҳрамонларнинг ҳаракатлари борлиги билан кўзга ташланиб туради. Расмлар шунчаки бадний безак эмас, балки ёзувчи илгари сурган ниятни очиб беришга, воқеалар гирдобига олиб киришга ёрдам берган. Асар ҳоясини янада чуқурроқ очишида бадний восита бўлиб хизмат қилади. Биз «Ғолиблар»нинг бошланишидаги ҳали содда Ойқизни «Бўрондан кучли»даги Ойқиз расмига таққослайдиган бўлсак, унинг меҳнат ва курашда нақадар тобланганлигини, ҳар жиҳатдан ўрناк бўладиган қаҳрамон даражасига, умумлашган ўзбек аёллари образи даражасига кўтаришганлигининг шохиди бўламиз. Расмларда қаҳрамонларнинг кийим-кечаклари ҳам воқеа кечаётган даврга мос бўлиб, персонажлар характерининг очилишига ёрдам берган. Ҳар бир расмда ҳар бир қаҳрамоннинг жонли ҳаракатини, интилишини ҳис этамиз.

Шароф Рашидовнинг ижодида «Қудратли тўлқин» романи алоҳида мавқега эга. Бу эпик полотно Улуг Ватан урушининг 1943 йилини ўз ичига олган. Ўзбекистон меҳнаткашларининг ана шундай оғир йилда фронт орқасидаги қаҳрамонона яратувчилик ва оташин ватанпарварлик фаолияти бадний ифодаланади. Ана шу фаолият даҳшатли ва ғолибона уруш сурони фониде берилади.

Рассом Қутлуб Башаров мазкур романга қатор литографик рангли расмлар ишлади. Бу расмлар ҳам олдинги бадний сайқалларига ранг тузилиши жиҳатидан яқин бўлса-да, қаҳрамонлар кифасини ёрқин, ҳаракатчан (инерцион) ифодалаш билан китобхонни яна ҳам қувонтиради.

Китобнинг супермуқоваси эпик полотнонинг бош қаҳрамони Пўлат ва унинг севгилиси Баҳорнинг айна наврўз палласида, Бахмалнинг сой бўйида табиатга мафтун боқиб турган дақиқаларини лирик ҳикоя қилувчи расм билан бошланади. Шунингдек, романнинг ички қисмларидаги бадний безаклар ҳам ҳаяжонли воқеаларга бағишланган бўлиб, рассом уларда она-Ватаннинг қудратига қудрат қўшиш ҳиммати билан ғала-

бани тезлаштириш ииятида матонат кўрсатиб, меҳнат қилаётган Пўлат, Никитин, Рустам, Борис, Хайри Ҳакимовна каби қаҳрамонларнинг умумлашган образларини меҳнат жараёнида яратишга муваффақ бўлди. Бадий безаклар роман муаллифи илгари сурган ғоя—тарихни, воқеликни ҳаққоний акс эттиради ва зўр мантиқ билан совет тузумининг қудратини, совет халқларининг энгилмаслиги ва уюшқоқлигини, беқиёс юксак ватанпарварлигини, партиямизнинг чексиз доно раҳбарлигини реалистик лавҳаларда бадий умумлашмалар билан кўрсатиб беради. Расмларнинг ҳар бири бошқасига ўхшамайди, ҳар бири ўзига хос композицияга эга, умумий контекста узвий боғланган.

Рассом бу ижодий муваффақиятларга осонликча эришмади, албатта. Яна шуниси характерлики, у шу пайтга қадар безаган китобларга линогравюралар чизарди ва бу борада ўз дастхатига мукаммал эришган эди. Юқорида зикр қилинган романларда эса, биринчи бор литография техникасини қўллаб, бу борада ҳам истеъдодини намоиш қилди. Мазкур ижодий ютуқ ҳадсиз изланиш, ўта талабчанлик самарасидир.

Шароф Рашидовнинг «Дўстлик байроғи» китобининг иккинчи нашрига (биринчи нашри 1967 йили Ўзбекистон КП Марказий Комитети томонидан чоп этилган) супермуқовани рассом А. Ошайко безаган. Ички безаклар берилмаган. Қутлуғ Башаров чизган ички безаклар ҳар бир бобнинг номи билан аталади.

Биринчи расм «Ленин байроғи остида» дсб номланган. Рассом ўз ижодий фаолияти давомида В. И. Ленин образини яратишга бир неча бор мурожаат қилиб, ижодий зафарларга эришганлигини таъкидлаган эдик. Мазкур расмда ҳам у ўзига хос мустақил йўл тутиб, улуг доҳийнинг муборак сиймосини композициянинг марказий қисмида, биринчи планда кўрсатган. Унда доҳий минбардан туриб эрксевар халқларга мурожаат қилаётгандек. Рассом доҳийнинг юқори кўтарилган ўнг қўлини бўрттириб, йирик планда кўрсатган. Бу тадбири ҳам ниятини тўла амалга оширишига ёрдам берган. Композицияда асосий ғояни тўлдиришга ёрдам берувчи лавҳалар ҳам мавжуд. В. И. Ленин тасвирдан кейин иккинчи планда кўрсатилган одамлар доҳий бошлаб берган буюк режаларни изчиллик билан амалга оширганлар ва ҳаётга тад-

биқ этаётганлар тимсолида ифодаланган. Шунингдек, расмдан Улуғ Октябрь галабаси арафасидаги озодлик учун олиб борилган кураш лавҳалари, бу курашда ўзбек ишчи ва деҳқонларининг ҳам фидойилик кўрсатгани, ишчиларнинг бунёдкорлик меҳнати ва шижоатини кўрсатувчи ёрдамчи компонентлар ҳам ўрин олган. Расмнинг шафақ рангида берилиши мазмуннинг яна ҳам жонли, салобатли чиқишига омил бўлган. «Ленин байроғи остида»га яна қайта нигоҳ ташлар эканмиз, ёзувчининг: «Эндиликда жаҳон меҳнаткашларининг интернационал бирдамлиги байроғи ҳамма қитъаларда мағрур ҳилшираб турибди. Бутун жаҳонда меҳнаткаш халқнинг дўстлик ва биродарлик, бахт ва озодлик тонги отмоқда! Ленин ғояларининг порлоқ нури, улуғ Октябрь қуёши халқларнинг истиқбол йўлини, озодлик ва бахт-саодат йўлини ёритиб турибди»,— деган сўзлари мужассам ифодасини топганлигининг шоҳиди бўламиз.

Иккинчи расм «Рус халқи билан мангу биргамиз» деб аталади. Бунда расм самарали изланиши туфайли оригинал талқин топган. Расмнинг пастки қисмида 14 Туркистон комиссарлари хотирасига ўрнатилган тарихий ёдгорлиқнинг бир қисмини кўрсатиб, Туркистоннинг Ўрта Осиё халқларининг асрий зулмат исканжасидан халос бўлишларида, ҳақиқий озодликка эришишларида рус халқининг, уларнинг курашларида тобланган жасур фарзандларининг — рус большевикларининг нақадар буюк роль ўйнаганликларини шу лавҳа мисолида кўрсатмоқчи бўлган ва инъиятига эришган. Ундан юқорида эса асрий чинматларини ёниб турган гулханга итқиётган ўзбек аёлларини, кўҳпа шаҳарининг бир бўлагини, озод меҳнат ва бунёдкорлик туфайли қуёшли днёримизнинг социалистик қиёфа олганлигини кўрамиз. Расм СССРнинг Давлат Герби фониди ўзбек, қирғиз, туркман ва тожик халқлари вакилларининг сиймосини бўрттириб кўрсатиб, уни биринчи планга олиб чиққан. Бу халқларнинг ҳур ва фаровон, бахтли ва осуда ҳаёт кечириётганликларида улуғ рус халқининг ёрдами нақадар буюк бўлганлигини, улуғ рус халқини совет халқлари ўртасидаги бузилмас дўстлик тарихи жараёнида камол топганлиги, бу мустақкам дўстлик революция жангларида, озодлик учун бўлган урушлар ўтида мустақкамланиб, комму-

низм улуг ишининг тантанаси учун курашларда яна ҳам чиниққанлиги воқеий ифодасини топган.

Навбатдаги қизил рангли литографиялар «Бирдамлик йўли» ва «Ягона онла» деб номлангандир. «Бирдамлик йўли»да Осиё, Африка ва Лотин Америкасидаги мазлум халқларнинг озодлик ҳаракати тобора ўсиб-мустаҳкамланаётганлиги, империализмнинг қўллик занжири ва кишанлари чилпарчин бўлаётганлиги, тинчлик, миллий ва ижтимоий озодлик учун курашувчи мазлум халқларнинг мардонавор жасорати кўрсатилган бўлса, «Ягона онла»да 1966 йилнинг 26 апрели тонготарида Тошкентда рўй берган табиий офат умумхалқ қаҳрамонлиги туфайли тезда тугатилганлиги жонли тасвирланган. Биз расмда соат мири 5 дан 24 дақиқа ўтганида даҳшатли воқеанинг содир бўлганлигини, шундан кейин эса, бири бирига қондош-жондош халқлар қурувчиларининг жиддий шикаст кўрган Тошкентни қайта бунёд этишга отланиб, ажойиб замонавий қурилиш иншоотлари барпо этганликларининг гувоҳи бўламиз. Расмда юқорида таъкидлаган фикрларимиз бўрттириб кўрсатилган.

Китоб графикаси хусусида айtilган юқоридаги фикрлардан шулар маълумки, китоб муаллифи баён этган воқеа-ҳодисаларга монанд чизилган расмлар, ранг-баранг полиграфик безаклар китобхон оммаши коммунистик руҳда, юксак идеаллар руҳида тарбиялашда, уларда гўзаллик ва нафосатга инсбатан меҳр-муҳаббат уйғотишда, кун сайин гуркираб ўсаётган янги ижтимоий муносабатларни шакллантиришда улкан аҳамият касб этади. Китоб наққошининг турли китобларга ишлаган тасвирий безаклари билан сўз устаси талқин этган инъияти яна ҳам равшанроқ аниқлатишга, асарининг моҳиятини чуқурроқ очиб беришга хизмат қилади. Бошқача айтганда, асарда илгари сурилган гоялар расмда у ёки бу маънода ўз ифодасини тономган лозим. Бунинг учун расм автор талқин этган гояни унинг мазмунини очиб беришга хизмат этади. Ҳар бир асар фақат тералигин, бадний нафислиги билангина эмас, расмларининг гўзаллигин, жонлилиги, полиграфик безакларининг кўркемлиги билан ҳам китобхонга завқ бағишлаши зарур.

Қутлуғ Башаровнинг китобий безаклари ҳақида сўз юритганда шуни ҳам таъкидлаш керакки, у доимо

роя билан безаклар уйғунлигига эришишга интилади. Рассом биринчи навбатда, китоб мазмунини образли очиб беришга ҳаракат қилиш билан бирга, унинг ташқи ва ички безагининг чиройли, бежирим, китобхон диққатини тортадиган бўлишига ҳаракат қилади.

Китобнинг ички безакларига: титул, контртитул, шмуцтитул, заставка, якун ва ҳарфларга келганда Қ. Башаров бу соҳада ҳам ўз қобилиятини синаб кўрди ва кутилган натижаларга эришди. У график безаклари билан китоб саҳифаларини жонлантирувчи ва унга маъно бахш этувчи, ажойиб яхлит ҳамда қўшсаҳифалар туза олувчи рассом сифатида маҳорат кўрсатди.

Зотан, қўл билан чизилган ҳарфлар китоб наққошлиги санъатининг муҳим жиҳатларидан биридир. Қ. Башаров битган ҳарфлар кўп ҳолларда у безаган китобларга мос тушади. Шунчаки қараганда, рассом ҳарфларнинг бадиий томонига бефарқ қарагандек туюлади. Аслида бундай эмас. Кенг китобхонлар учун мўлжалланган, улугвор ва содда кўрипишга молик совет китоб безатиш услуби учун ҳашамдор, дабдабалилик бутунлай ёт эканлигини Башаров жуда яхши тушунади. Унинг сарлавҳалари доимо аниқ ўқилади. Шунингдек, у ҳарфларнинг йириклиги, бир-бирига мос жойлашishi, айрим элементларнинг варнап-лари билан турли-туманлиликка эришади.

Қ. Башаров полиграфия имкониятларидан келиб чиққан ҳолда бўёқлардан фойдаланади. Кўп ҳолларда у икки-уч хил ранг тусларидан фойдаланиш билан бўёқларнинг товланиши аниқлигига эриша олади. У бўёқ тусларини, одатда бир-бирига яқинлиги ва уйғунлиги принципи асосида танлайди. Рассом кўпроқ қизил ва қора рангларнинг турли тусларидан фойдаланиши маъқул кўради. Образлиликни ошириш мақсадида қўлланиладиган ранг Қутлуғ ака сайқал берган китобларга жозибадорлик бахш этади.

Умуман, Қутлуғ Башаровнинг ўтган ўн йил мобайнида безаган китоблари бутун бир кутубхонага етай деб қолди, шулардан ажойиб бир гулдаста тузиш мумкин. Бу гулдаста китобхонларни билим даргоҳига, гўзаллик оламига олиб хиришда ажойиб робита бўлмоқда.

Ш. Рашидовнинг «Голублар» романига ишланган литографик
рангли безак.

Ш. Рашидовнинг «Гוליблар» романига ишланган литографик
рангли безак.

Ш. Рашидовнинг «Ғолиблар» романига нисбатанги эитографик
ранглин безак.

Г. Бряцезиннинг «Амирнинг қилочи» асарининг муқоваси.

Г. Бряцезиннинг «Амирнинг қилочи» асаридаги боб якунига
ишланган безак.

Қутлуғ Башаров қўлига мўйқалам тугганидан буён бир жа-
ҳон расмлар чизди. Сиз кўриб турган суратда санъаткор яна нав-
батдаги асари устида ўйланмоқда.

Қутлуғ Башаров 1925 йилнинг баҳорида Олмаота областининг Малласув қишлоғида туғилди. Отаси Башар Ворисов деҳқончилик билан кун кечирган, буюк инқилобдан кейин коллектив хўжаликнинг ширин нонини баҳам кўрган. Онаси Анорхон ая ҳозир пири-бадавлат, пенсионер. Уйғур миллатига мансуб бўлажак rassom бошланғич таълимини Оқсудаги ўрта мактабда олди. Шу ўқиш жараёнида унда китоблардаги расмлардан нусха кўчиришга иштиёқ кучайди, орадан ҳеч вақт ўтмаёқ уларни айнан ҳажмда эмас, балки картонларга катталаштириб кўчириш қобилияти ҳам ниш урди, фақат қишлоқда эмас, овулларда ҳам оғизга кўчди, буюртмалар ола бошлади. Атоқли санъаткорларнинг портретларида бинойидек нусха кўчириб, жамоат идораларининг ҳожатини чиқара бошлади.

1943 йилнинг 13 январида Қ. Башаров ҳарбий хизматга чақирилди ва машқларни ўтаганидан кейин сержант сифатида Ленинград яқинидаги жангларда қатнашади, 1950 йилга қадар полк мактабида безакчи rassom сифатида фаолият кўрсатади. Бўлажак rassom ҳарбий хизматдан қайтгач, Оқсудаги клубда меҳнат қилади. Ҳақиқий rassomликка бўлган иштиёқ уни Тошкентдаги П. Беньков номи республика бадий билим юртининг живопись ўқитувчилиқ бўлимига етаклаб келди. Дастлаб унга Сафо Муҳамедов мураббийлик қилди. Кейинчалик Маппон Сандов устозлигида сабоқ олди. Бадий билим юрти аълога тугатган Қ. Башаров Марғилондаги ипакчилик комбинатида rassom-конструктор сифатида фаолиятини бошлади, кейинроқ «Гулхан» журналида rassom бўлиб ишлади.

У 1958 йилдан эътиборан «Медицина» нашриётида бош rassom вазифасида бадий безатиш бўлимини бошқариб келмоқда.

Санъаткорнинг баркамол асарлари фақат республикада, Иттифоқимизда эмас, ҳатто чет элларда ҳам кенг намоиш қилиб келинмоқда. Афғонистон, Миср Араб Республикаси, Канада, Куба, Франция, Англия, Япония, Ҳиндистон каби давлатларда, Болгария, Чехословакия, Польша, Руминия синғари социалистик мамлакатларда совет rassomларининг асарларидан иборат ташкил этилган кўргазмалардан Қутлуғ Башаровнинг ҳам баркамол асарлари муносиб ўрин олди, санъат мухлисарида муҳаббат уйғотди.

Қ. Башаровнинг дастгоҳли графика ва китоб безакчилиги соҳасидаги самарали ижодий меҳнатлари Партия ва Ҳукуматимиз томонидан тақдирланди. 1970 йилнинг 18 майида у Ўзбекистон ССР да хизмат кўрсатган санъат арбоби фахрий унвонига мушарраф бўлди. Санъаткорнинг «Пахтакорлар» туркум асарини (1967) иккинчи даражали республика мукофотига, В. И. Ленин тугилган куннинг 100 йиллиги юбилейи шарафига ўтказилган энг яхши санъат асарларининг республика конкурсида «Ленин биз билан» тринтихн биринчи даражали мукофотга сазовор бўлди. Китобларни бадий жиҳатдан юксак савияда беаганлиги учун Қ. Башаров 1968 йили Бутуниттифоқ Халқ Хўжалиги Ютуқлари кўргазмасининг бронза медали билан тақдирланди. Ўрта Осиё республикалари ва Қозогистон ССР нинг полиграфия саноатига багишланган анъанавий зонал кўргазмаларида эса, у бадий сайқал берган ва муҳаррирлик қилган 20 га яқин китоб I ва II даражали дипломларни олди. Қ. Башаров ҳозир Ўзбекистон Рассомлар союзи правлениеси Президиумининг аъзоси, графика секциясининг бошлиғи сифатида жамоат ишларида ҳам фаол иштирок этиб келмоқда.

МУНДАРИЖА

7

ДЕБОЧА

11

ЛЕНИННОМА САРЧАШМАСИ

25

СОЛНОМАМИЗ ВАРАҚЛАРИДАН

39

«ОҚ ОЛТИН» МЕҲРИ

51

ЖАСУРЛАР ЖАСОРАТИ

61

ШЕЪРИЯТ СЕҲРИ

87

КУЗ ЗИЛЛАТИ

99

КИТОВ НАҚҚОШИ

120

ҚАМОЛОТ ТИЛТИ

ХАБИБ КАРИМОВ

КУТЛУГ БАШАРОВ

Редактор **Х. Эргашев**, рассом **К. Воробьёв**, расмлар редактори
И. Кириакиди, техн. редактор **В. Барсукова**, корректор
М. Қудратова

Босмахонага берилди 8.X-1973 й. Босишга рухсат этилди 25.1X-1974 й. Формати $84 \times 100^{1/32}$. Босма л. 3,875. Шартли босма л. 6,04.
Нашр. л. 4,78+0,77 (вклейкалар). Тиражи 3000. Р.11391.
Ғафур Ғулом помидаги Адабиёт ва санъат нашриёти.
Тошкент, Навоий кўчаси, 30. Шартнома № 89—73.

Ўзбекистон ССР Министрлар Советининг Нашриётлар, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича давлат комитетининг 1-це-хидида махонаси маш. мелованный қогозга босилди.
Тошкент, Раднал проезд., 10. 1975 йил, заказ № 1464. Баҳоси 73 т.

Каримов Х.
Қутлуғ Башаров. Т., Адабиёт ва санъ-
ат нашриёти. 1975.
124б.

Санъатшунос Ҳ. Каримовнинг мазкур рисоласида ЎзССРда
хизмат кўрсатган санъат арбоби, республика Ленин Комсомоли
мукофоти лауреати Қутлуғ Башаровнинг ижоди таҳлил этилади.

Каримов Х. Қутлуғ Башаров.

7С(С52)